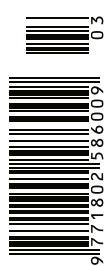

м. міжнародно-правовими документами про
право, наслідок на самовизначення

23.08.
Зако~~н~~ (Універсальний) Анти
незалежності Радянського Союзу про
визнання незалежності України
до перейняття в незалежності держави
продовження традицій держави
створення Української народної
республіки, сформульовані
22 січня 1918 року в IV Універсальній
з огляду прагнучи
з огляду на необхідність
здійснення Декларації про
державний суверенітет України
уточнено проголошує
визнання державності українського народу та створення
самостійної української держави – республіки Україна.
Територія української держави
є цілісною і неподільною, і на ній
конституційно і
де-юре законодавство СРР є
єдиним на території республіки
Україна.

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
312026

Наш читачу!

Шукаючи витоки цієї війни — а вона, найімовірніше, не обмежиться російсько-українським полем бою, — ми неодмінно повернемося до 24 серпня 1991 року. Звісно, і тоді нічого не виникло нізвідки, але саме цього дня відбулася одна із тих подій, які разом зумовили історичний поворот. Як згодом з'ясувалося, не лише для України чи пострадянського простору.

Це пізніше світ почує слова «про найбільшу геополітичну катастрофу XX століття», але в той момент одні вважали проголошення Незалежності непорозумінням і помилкою, яку із часом можна буде виправити. Інші ж ігнорували політичну націю та новостворену державу як периферію. Проте, через три десятиліття, Україна виявилася точкою тяжіння і центром дій.

Сьогодні ці знакові події того часу недостатньо описані, проаналізовані, пояснені та усвідомлені. Для такого осмислення завжди потрібен час. У деяких випадках — війна.

Саме остання російсько-українська війна змушує нас повертатися в часі й переосмислювати не лише події 35-річної давнини, а й події, яким понад 350 років. Раптом ми бачимо їх у зовсім іншому світлі. Тільки зараз ми починаємо розглядати історію України в європейському та світовому контексті. Тільки зараз у нас є шанс зрозуміти те, чого ми не розуміли, коли розглядали Україну як невід'ємну частину історії росії чи Польщі. Тоді незалежність України здавалася багатьом позбавленою сенсу. Нині в незалежній Україні як частині Європи, цей сенс таки вбачається.

Щоб довести свою належність до Європи, українці довго шукали те, що їх із Заходом пов'язує і об'єднує. Однак виявилось, що для Європи важливішим в Україні є її відмінність. Саме у своїй інакшості Україна унікальна та потрібна.

Від редакції «Українського журналу» — Ленка Віх

Живі камені

Юлія Озен, Київ

Фото: Український журнал

Одним із найулюбленіших місць у Києві мого дитинства був (та й досі є) Природничий музей. Малою я небагато знала про медитативний стан, але наближалася до нього впритул, коли спостерігала, як плывуть хмари, гралася біля води — чи піднімалася сходами Природничого, проповзаючи комашкою всі на світі ери й періоди, ходила його залами із заспокоїливим дзижчанням ламп, зависаючи біля діорам, розглядаючи кольорових рибок в акваріумах на третьому поверсі, тамуючи подих коло динозаврячих кістяків на другому й застигаючи біля каменів на першому. Дітлахи зазвичай проминали цей поверх: динозаври й оселя з кісток вище, а тут самі каменюки, нічого цікавого. Та мене заворожували їхні спокій і глибина, смугасті шари, що навіювали відчуття комашковості не гірше за таблицю ер і періодів, прозирали із самісінького бурштинового серця вічності. Це вони дивилися на мене, а не я на них. Пам'ятаю фіолетову брилу чароїту — у мамі був срібний набір із цим самоцвітом, круглий кулон і сережки; великий крейдяний куб, від якого завжди хотілося відгризти шматочок; усе це барвисте багатство під склом із назвами, що їх хотілося вимовляти, носити в роті — яшма, онікс, хризоліт, берил, хризопраз... Здавалося, до мене перетікає частинка їхньої магії.

У квітні, на виставці самоцвітів України, чар знову торкнувся мене, уже в значно усвідомленіший спосіб. «Ці мінерали пам'ятають часи, коли наша планета тільки формувалася, і несуть у собі її енергію», — промовляв напис біля одного з ювелірних шедеврів. У вітринах сяли й переливалися неймовірні витвори

з димчастого кварцу, берилу, топазів різних відтінків. Центром експозиції, з окремою селфі-зоною, був занесений до Національного реєстру рекордів найбільший в Україні природний топаз, видобутий у Волинському родовищі (Житомирська область), із габаритами 80,3×47,6 см, блакитної та винної гами: глибина залягання — 100 метрів, вага — 205 кг, вік — 1,8 мільярда років. Я завмерла перед цією цифрою. Розум не осягав її. Воднораз пройняло видіння: менше ніж за один змах вій промайнули путіни, трампи, «орешніки», пиха імені пихи, різнокаліберні цабе світу цього, розчавлені пошерхлою брилою з Волинського родовища, її терплячістю, спокоєм і неквапливістю. Позачасовістю. Втіленням принципу «нам своє робить».

До хронічного стресу останніх чотирьох років психіка саяк-так адаптувалася. Обростаєш новими звичками, ритуалами, циклічними діями. Застосунок вивчення мов уже налічує одинадцять плюс курс шахів. Заспокоїливою грою спочатку був тетріс, але його місце посіли дві інші: сортування пташок (це святе) і збирання дорогоцінних камінчиків по три й більше в ряд. Пташок я почала сортувати після смерті тата, а камінчики з'явилися з посиленням російських атак навесні. Колись я гралася безпосередньо під час обстрілів, але безцінний заряд телефону марнувати не варто — хтозна, як довго може не бути електрики після чергової жакливої ночі. Тож пташки й камінчики стали приємною релакс-паузою, а в години, коли з екрану не зникає сповіщення «Підвищена небезпека у м. Київ!», я знайшла значно конструктивніше заняття. Влітку, в особливо жорстокі ночі, я забивалася у ванну разом

із папугою і гмикала, згадуючи актуальні поради (після того, як з'ясувалося, що дві стіни вже не рятують) на кшталт: не ховатися у ванній, якщо є бойлер, бо обварить гарячою водою (я сиділа впритул до нього, місця катма); тримати біля себе ліхтарик, щоб у разі чого подати світловий сигнал, і загорнутись у товсту ковдру (у липні, ага); як поводитись, якщо опинилися під завалами тощо. Шахеди снували роєм, дуже близько — у 2022-му вони були повільніші і звуком справді нагадували мопед, але тепер надзвичайно швидко літали, з характерним нудотним вищанням, наче пилка. Невимовні відчуття, коли цей звук стрімко наближається. Розбавляли шахедний вулик балістичні і крилаті ракети: «ціль на Київ!» — свист, що витягує нутроші... — вибух! Звично під'їхав супергерой-сміттєвоз

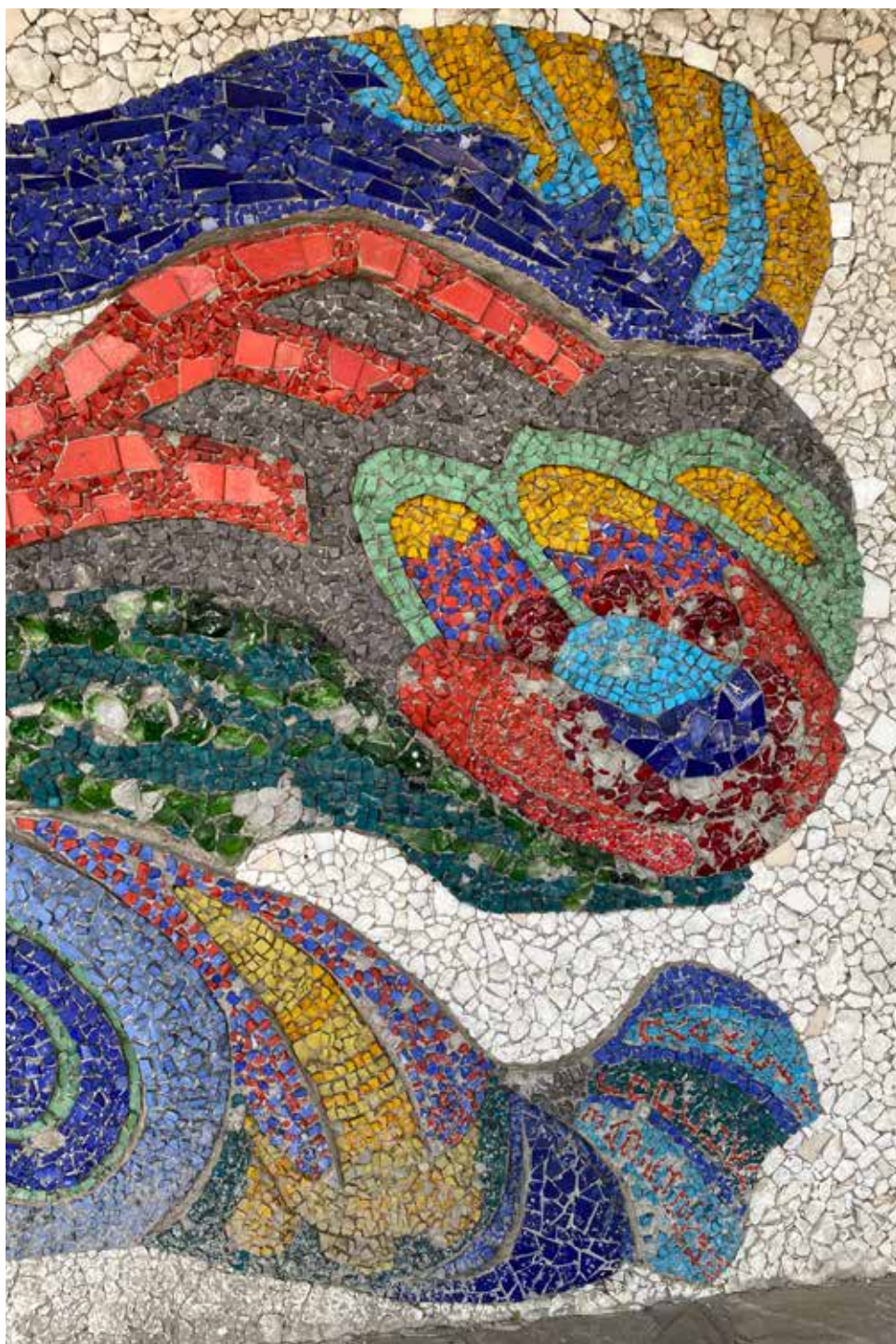
Я почала пригадувати історії, де стійкість духу була б пов'язана з прикрасами, ширше — з прикрашанням себе, позицією, коли не все одно, який маємо вигляд, хай би що коїлося навкруги. Хрестоматійний приклад — червона помада в часи Другої світової.

між другою і третьою ночі. Коли переважить за четверту, так хилитиме на сон, що переберуся в ліжко: пофіг на шахеди з ракетами, аби спати. Знайомий сценарій. Сидячи у ванній, я дивилась уроки макіяжу для глибоко посаджених очей. Між вибухами замовила консилер і базу під тіні. (Як виявилось згодом, мама в цей час, ховаючись у себе в коридорі, забронювала квитки в оперу.) Втім, косметичні штучки вистачило переглянути кілька разів, а душа потребувала чогось тривкішого, такого, що кепкує із часу, береже еліксир спокою в гранях і переливах. І от повернулася

до витоків: хотіла обміняти старе срібло на нові прикраси, але, давно знайшовши і придбавши бажане, і далі годинами гортала сайти ювелірних виробів і самоцвітів. Точно як тоді, у Природничому музеї, мене огортав медитативний спокій. Глибина каменів, особлива енергія кожного з них, звеселяла і зцілювала.

Я почала пригадувати історії, де стійкість духу була б пов'язана з прикрасами, ширше — з прикрашанням себе, позицією, коли не все одно, який маємо вигляд, хай би що коїлося навкруги. Хрестоматійний приклад — червона помада в часи Другої світової. У квітні 2022-го, щойно повернувшись із півторамісячної евакуації (щоразу пересмикує, коли застосовую до себе це слово), я йшла кварталом батьків і побачила диво-жінку — молододу елегантну пані, мовби з «Абатства Даунтон», у пастельних коричнево-бежевих кольорах і, що приголомшило остаточно, із тих же відтінків великою квіткою в кучерявому волоссі. Вона йшла неквапливо — гідна постава, пряма хода. («Don't be defeatist, dear, it's very middle class», — згадалася мені графиня Грентем, втілена не повторною Merri Сміт.) Сигнал, не гірший за промінь ліхтарика в темряві, що ми — не жертви, а суб'єкти, кому не байдуже, якою мовою розмовляти, вулицями імені кого ходити їй, так, який мати вигляд. Образ іншої диво-жінки буде зі мною, поки живу. Мама моєї хрещеної, світла їй пам'ять, — справжня леді, яку я бачила в реальності, а не в кіно. Одяг, манери, лексика, поводження, рухи... і, ясна річ, прикраси. Пам'ятаю її бірюзу, камеї. Коли ця неймовірна жінка вже ледь могла пересуватися, а з постійного товариства мала тільки сиділку, — навіть тоді носила улюблений срібний браслет. Відчуваю флер присутності, коли беру її оздоблений перламутром театральний бінокль, яким не погордувала б і графиня Грентем.

Здавалося б, які прикраси у воєнний час? А проте в ювелірних магазинах середньо-

статистичного ТРЦ не бракує клієнтів, і серед них часто можна побачити військових, як правило — біля вітрин з обручками. Ледь не кожен ювелірний бренд нині пропонує знижки для захисників і захисниць, бере участь у доброчинних ініціативах, виготовляє патріотичні прикраси, що незмінно тримаються в категорії «найчастіше купують». Сама ношу синьо-жовте сердечко з емалі. Як і значки: борівітер Алли Горської, орнамент Василя Кричевського, лаванда-тризуб (кошти з якого пішли на підсилення ППО). Коли замовляла доставку срібного підвісу з аметистом, побачила, що їх лишилися три: у Полтаві, Кременчуці й Нікополі. Нікополі! Місто, про яке мало знаю — крім того, що воно часто потрапляє в ранкові новини й там багато заводів, — та воно віднедавна асоціюється

У блекауті листопада 2022-го ми вибирали обручки (ніколи доти не бачила районний ТРЦ у цілковитій темряві), нам світили непевною лампою, розрахунок, ясна річ, готівкою. І коли я побачила дату виготовлення, пригадала той жовтневий день, радісне хвилювання і надію.

в мене з літнім паном О., який регулярно під'єднувався до психологічних вебінарів для працівників медіа. Якось на зустрічі про сон він запитав лекторку, як заснути. Після її порад пан О. уточнив: ми, каже, щоночі сидимо в бомбосховищі, дуже сильно обстрілюють, — як заснути в таких умовах? Ніхто не зміг йому відповісти. Може, мій підвіс приїхав саме звідти. Це вражає: він там є, отже, комусь потрібен. Як і наші з чоловіком обручки, зроблені в Харкові 19 жовтня 2022 року. Це день, коли в моїй квартирі нарешті вставили

всі вікна після безрезневої ракети. Це день, коли я поміж обстрілами балістикою йшла забирати годинник — подарунок чоловікові на весілля, що не знала, чи колись відбудеться, чи доживу до того часу, чи зможе мій тоді ще наречений дістатися до Києва, — але я хотіла придбати цей годинник із думкою, що одного дня все-таки його подарую перед розписом. Так і сталося. У блекауті листопада 2022-го ми вибирали обручки (ніколи доти не бачила районний ТРЦ у цілковитій темряві), нам світили непевною лампою, розрахунок, ясна річ, готівкою. І коли я побачила дату виготовлення, пригадала той жовтневий день, радісне хвилювання і надію. Срібне кільце замкнулося.

Прикрас у мене чимало. Деякі з них зберігають пам'ять про певне місце. Серед таких — емалевий хрестик із грузинського містечка Сігнагі, критські браслети й намисто з чорної лави, перстень з аметистом із блошиного ринку у Варні, кришталева квітка-брошка з Чехії, веселе керамічне намисто з мандрів Полтавщиною... Деякі бережуть тепло людей, які подарували їх, і гріють щоразу, коли ношу, та й навіть лежачи в шкатулці. Зокрема, якою любов'ю моїх мам — рідної, хрещеної, молочної (якої вже з нами нема, але гранатове намисто пам'ятає її дотик) — променіють вироби, що, торкаючись їх, відчуваю: усе буде гаразд. Як і швейцарського годинника (мама подарувала його татові на 50-річчя, 24 роки тому), якого, вкоротивши на кілька ланок, тепер ношу сама. Тато завжди поруч і не втрачає критицизму: перевіряючи годинникове цокання, я з'ясувала, що суттєво недочуваю на ліве вухо, опероване в дитинстві. Ще думала, чому на правому боці краще спиться під вибухи. От воно що.

Сидячи в залі Національної опери в передчутті вистави, роздивляюся людьми. Видно, що задля зустрічі з мистецтвом усі постаралися прибратись якнайліпше. Ми з мамою теж не пасемо задніх. Он жін-

ка в шикарній, але зовсім «голій» сукні, а в оперних коридорах так само холодно, як і вдома (початок листопада, опалення вмикають не поспішають). Ось літні жінки поволі пробираються до своїх місць — ошатні сукні, блузки з мереживом, сережки, укладене волосся. Мені аж у носі пощипує. Починаються «Казки Гофмана» в незабутній постановці Івана Уривського, вічно актуальний сюжет, що вкотре нагадує: усе не те, чим здається. Картинка: поважні пані прийшли насолодитися виставою, однак за нею — сильний обстріл напередодні. Як важко буває позбиратися докупити після чергової такої ночі, знають усі, хто в цій залі. Придбати квитки. Зібрати подруг. Вибрати вбрання, прикраси. І прийти на дійство, яке підготували абсолютно неймовірні люди, — а ще неймовірніші люди зробили його взагалі можливим. Не уявляю як, але всі ми — тут. І нам не все одно. Подумки пропливають інші картинки. Ось дівчинка, волочачи кульку-цифру 7, іде за батьками, що котять невеликі валізи; здавалося б, вирушають у веселу сімейну подорож — але дія відбувається близько опівночі, після сповіщень про виліт ворожої стратегічної авіації. Ось інтерв'ю зі снайперкою ЗСУ, яка розповідає про свій шлях і місце жінки у війську, — впадає в око її бездоганний манікюр. Ось чувак у ліфті, схожий чимось на головного персонажа «Моїх думок тихих», весь у рожево-ліловому, включно з нігтями й волоссям, радісно випалює:

— Мама каже, що я виглядаю, як бидло з 90-х!

Я пирскаю.

— Знаєте, — кажу, — моє дитинство минуло в дев'яностих, і якби ж я тоді бачила на вулицях таких барвистих людей, як ви!

Чувак сяє.

Чому я його згадала? Та просто від цього добре. Хоча до його мамі є питання.

Виставу перериває загроза балістики.

бути камінням живим, будуватися в дім духовий, взоруючись на Бога, якого автор називає Каменем живим і дорогоцінним. Цей образ, що завжди хвилював мене, раптом переріс метафоричну сутність, оприявився перед внутрішнім зором. Оперні пані — сапфіри. Дівчинка з кулькою — перлінка. Снайперка — рубін. Чувак у ліфті — аметист. Я — блакитний топаз. Переливаємося всіма відтінками в Господньому намисті — чи улюбленому браслеті, кожна й кожен зі своїм сенсом і призначенням. Ми осяйні й живі. А мертвий порох, що запускає верескливу гидоту по людях і тваринах, оскверняє нашу благословенну землю, позбавляє тепла і світла посеред зими, — розсипається і зникає.

Оперні пані — сапфіри.

Дівчинка з кулькою —

перлінка. Снайперка — рубін.

Чувак у ліфті — аметист.

Я — блакитний топаз.

Переливаємося всіма відтінками в Господньому намисті — чи улюбленому браслеті, кожна й кожен зі своїм сенсом і призначенням.

У Першому соборному посланні апостол із промовистим у даному контексті іменем, звертаючись до читачів, закликає їх

Київ та Белград у геополітичному лабіринті

Наталя Іщенко, Київ

Фото: В'ячеслав Раєвський, Український журнал

Перший офіційний візит президента України Володимира Зеленського до Сербії став помітною подією для всього Балканського регіону. Хоч за під сумками не оголошувалося про досягнення доленосних домовленостей, сам факт приїзду українського лідера до Белграда можна вважати етапною подією не тільки для двосторонніх відносин, а і для всієї української зовнішньої політики на балканському напрямку.

Офіційні підсумки

За підсумками переговорів сторони заявили про намір до кінця поточного року підписати угоду про вільну торгівлю. Технічні переговори з цього питання було відновлено в травні цього року під час візиту до Белграда української урядової делегації, і тепер, наскільки відомо, триває погодження деталей на рівні урядів.

Товарообіг між двома країнами значний: торік він становив 442,2 млн доларів, а за перше півріччя 2026 року вже досяг позначки 345,9 млн доларів. Президент Сербії Александар Вучич на підсумковій пресконференції заявив, що «завдяки співпраці у сфері сільського господарства, енергетики та в інших галузях товарообіг може бути значно більшим».

Іншим напрямом двосторонніх відносин є розширення сербської гуманітарної допомоги Україні. Сербія висловила готовність надати медикаменти, а також енергетичне обладнання, виділивши 2 мільйони євро на підтримку української енергетики.

«Ми говорили про різні види й обсяги гуманітарної допомоги. У всьому, що ми робили досі, завжди можна зробити більше, і я вірю, що наші українські друзі в майбутньому будуть дещо більш задоволені. Ми вже передбачили значну допомогу медикаментами. Вірю, що й у частині енергетичного сектору, різного обладнання, необхідного Україні, особливо на зимовий період, ми допоможемо настільки, наскільки справді можемо», — пообіцяв Вучич.

Неофіційні здогадки

Питання, яке, без перебільшення, є найбільшою інтригою у відносинах Белграда та Києва, — це постачання сербської зброї (боєприпасів) Україні й загалом співпраця у військовій сфері.

Твердження Вучича про те, що під час зустрічі із Зеленським не було жодної згадки про військову співпрацю, є спробою приховати від громадськості те, що відбувається роками. «І горобці на гілці знають, що сербські боєприпаси роками постачаються українським силам.

На спільній пресконференції із Зеленським Вучич категорично спростував чутки про відкриття спільного сербсько-українського підприємства з виробництва безпілотників у Сербії, про що напередодні візиту президента України до сербської столиці писали європейські медіа. «У вересні ми відкриємо тут завод із виробництва дронів, але разом з ізраїльцями — ми робимо це з ізраїльськими партнерами», — повідомив сербський президент, додавши, що «українці дуже успішні в цій сфері й мають багато власних заводів із виробництва дронів».

Цікаво, що на запитання журналіста до Зеленського про те, чи говорив він із «сербськими господарями» «про співпрацю в оборонній сфері та спільне виробництво», відповів Вучич. Сербський президент був категоричним: «Ми сьогодні не говорили про будь-яку військову співпрацю», — однозначно заявив він.

Однак, незважаючи на цю заяву, регіональні політики та журналісти впевнені — ця співпраця існує.

Журналіст-розслідувач BIRN Саша Драгойло в інтерв'ю порталу Mašina висловив думку, що твердження Вучича про те, що під час зустрічі із Зеленським не було жодної згадки про військову співпрацю, є спробою приховати від громадськості те, що відбувається роками. «І горобці на гілці знають, що сербські боєприпаси роками постачаються українським силам», — заявив журналіст.

Прем'єр-міністр Чорногорії Мілойко Спаїч, кілька днів тому заочно сперечаючись із Вучичем на тему двосторонніх відносин, заявив, що Сербія, «за наявними даними», «є одним зі значних джерел зброї та боєприпасів для України».

За словами посла США в Сербії у 2022–2025 роках Крістофера Гілла, сербські боєприпаси постачалися Україні через такі країни, як Польща чи Чехія.

На думку Саші Драгойла, саме експорт сербських боєприпасів до України є однією з причин, чому Захід толерує той факт, що Сербія не запровадила санкцій проти росії.

Очевидно, що саме така причина може пояснити й нинішні теплі відносини Києва й Белграда, які підтримуються, незважаючи на категоричну відмову сербської влади запровадити санкції проти москви та традиційно жваві сербсько-російські контакти.

Роздратування кремля

Візит Зеленського до Белграда викликав прогнозоване роздратування кремля. Сам факт теплого прийому, влаштованого українському лідерові главою держави,

яку в москві позиціонують як дружню, став сигналом про негаразди і проблеми, які сьогодні має російська дипломатія на Балканах і конкретно в Сербії. І навіть чуток, без будь-яких офіційних заяв про військову співпрацю Києва та Белграда, було достатньо для того, щоб із москви пролунали відверті погрози на адресу сербів.

Тема загрозливих заяв добре знайома українцям, які ще до відкритої російської агресії роками потерпали від її гібридної форми — газового шантажу.

Тепер об'єктом газових погроз є Сербія.

Невдовзі після від'їзду українського президента із сербської столиці міністр закордонних справ рф Сергій Лавров заявив в інтерв'ю російському телебаченню: «Ми Сербії продаємо газ за дуже вигідни-

дії мав завершитися в червні 2025 року, але відтоді сторони поквартально його продовжують. Незважаючи на прагнення Белграда підписати сталий договір, москва надає перевагу тимчасовому рішенню, яке дозволяє тримати сербську сторону в «підвішеному стані».

Наступний термін для такого продовження — вересень цього року. Напередодні, очевидно, москва буде шалено тиснути на Белград, вимагаючи зробити все можливе й неможливе, щоб сербська зброя не опинилася на українському боці фронту.

У цих умовах Заходу (насамперед США та ЄС) й Україні треба мати свої переконливі аргументи, щоби зберегти ланцюжки постачання — звісно, якщо вони і справді існують.

Косово як виклик для Києва

Зацікавленість України в розвитку відносин із Сербією та практичні кроки на цьому шляху, одним із яких був візит Зеленського до Белграда, мають раціональне пояснення. Водночас цей напрям української зовнішньої політики містить і певні виклики.

Одним зі значних «побічних» ефектів інтенсифікації українсько-сербських відносин стало різке погіршення ставлення до України в Косові та поява критичних зауважень із сусідньої Албанії. Безпосередньою причиною стала заява Зеленського на пресконференції в Белграді.

Відповідаючи на (очевидно, підготовлене й затверджене на найвищому рівні) запитання журналістки державного Радіотелебачення Сербії (РТС) «Чи можуть Сербія та громадяни Сербії розраховувати на твердий курс України щодо невизнання односторонньої проголошеної незалежності Косова?», український президент відповів ствердно.

«Для суспільства це дуже важливо — мати бачення партнерства в таких питаннях. Ми поважаємо територіальну цілісність наших партнерів. Це міжнародне право.

Чинний трирічний газовий контракт на постачання російського газу до Сербії був підписаний у 2022 році. Термін його дії мав завершитися в червні 2025 року, але відтоді сторони поквартально його продовжують. Незважаючи на прагнення Белграда підписати сталий договір, москва надає перевагу тимчасовому рішенню, яке дозволяє тримати сербську сторону в «підвішеному стані».

ми цінами й ніколи нічого не вимагаємо від Сербії, крім того, що буде неприйнятним, якщо наші сербські брати братимуть участь в озброєнні київського режиму».

Чинний трирічний газовий контракт на постачання російського газу до Сербії був підписаний у 2022 році. Термін його

Наша позиція щодо того, що ви сказали про односторонньо проголошену незалежність Косова, залишається незмінною. Ми завжди це підкреслювали, і політика України не змінилася», — підкреслив Зеленський.

Заява викликала бурю обурених коментарів політиків із Косова, а мер Приштини навіть розпорядився зняти великий банер із прапором України та написом «Вільна Україна» (Free Ukraine) у центрі косовської столиці.

Пристрасті охолодив прем'єр-міністр сусідньої Албанії Еді Рама. Через кілька днів після завершення візиту Зеленського він написав у мережі X довгий допис, у якому жорстко розкритикував тих, хто закликав зменшити підтримку України після заяви президента Зеленського в Белграді.

«Мій дорогий друг Володимир Зеленський, перебуваючи в Белграді, заявив, що Україна не змінила свою позицію і не визнаватиме Косово. Уже впродовж години найгучніші народні націоналісти в Тирані та Приштині схопилися за геополітичний калькулятор: можливо, нам варто покарати Україну, припинити вболівати за вільних і оплакувати тих, кого бомбардують. Найбільш нерозсудливі з них навіть кидали в нас каміння за те, що ми не зреклися України. Дехто навіть уболівав за росію!

Який сором — втратити з виду просту істину: свобода не працює за принципом кешбеку.

Виступати проти загарбницької війни та за справедливий мир — це не чек, який ви розриваєте, коли жертва варварської агресії розчаровує вас. Це не послуга в обмін на послугу, це те, ким ви є і за що ви стоїте в цьому заплутаному світі», — зазначив албанський прем'єр.

«Україна може помилятися — і так, вона помиляється щодо Косова, — але її право бути вільною залишається беззаперечним. Боротьба за це право означає боротьбу за Європу й за нас самих. Ці істини можуть чудово співіснувати в одному реченні. Албанія достатньо доросла, щоб нести обидві, і вона нестиме їх обидві.

Тож так: ВІЛЬНА УКРАЇНА. Сьогодні, завтра й назавжди», — підкреслив Рама.

Заява голови албанського уряду є, безумовно, висловом підтримки України. Втім, не можна не помітити, що Рама, який називає себе другом Зеленського, вважає позицію офіційного Києва щодо Косова помилкою. Це реалії, які Україні треба враховувати, плануючи свої дипломатичні маневри в цій «пороховій діжці» Європи, якою Балкани вважають уже не одне століття.

«Який сором — втратити з виду просту істину: свобода не працює за принципом кешбеку. Виступати проти загарбницької війни та за справедливий мир — це не чек, який ви розриваєте, коли жертва варварської агресії розчаровує вас. Це не послуга в обмін на послугу, це те, ким ви є і за що ви стоїте в цьому заплутаному світі.»

Еді Рама

ПАМ'ЯТНИКИ
КАТА З
УКРАЇНИ

ПРОЩАЙ
НЕМЫТАЯ
РОССИЯ

ТЕМА

Незалежність і належність

Вахтанг Кебуладзе, Київ

Фото: Діма Клочко

Незалежність є антонімом залежності, а не належності. Незалежність і належність не протилежні, а комплементарні поняття. Аби не залежати від злочинних дій убивць і крадіїв, треба належати до сильної і справедливої держави. Аби не залежати від забаганок неосвічених невігласів, треба належати до потужної культурної та інтелектуальної традиції, аби не залежати від авторитарних і тоталітарних режимів, треба належати до вільного світу.

Незалежність — це дуже важлива риса зрілої людини та зрілого суспільства, незалежність думок, оцінок і дій. Водночас незалежність — важлива, але не єдина характеристика зрілості людини та суспільства. Незалежність є негативним виміром свободи. Аби бути насправду вільним, замало бути незалежним від чогось, треба бути готовим вільно обирати щось, бути готовим до чогось важливого. Так нам відкривається позитивний вимір свободи, свободи не лише від чогось старого, а свободи для і заради чогось нового. Тож незалежність не є достатньою умовою свободи, але є її необхідною підставою: не можна вільно обирати, не будучи незалежним. Але чи насправду це так?

Зрілість настає з усвідомленням неможливості цілковитої незалежності. Томас Стернз Еліот писав про те, що поетом після 25 років може бути лише той, хто має відчуття традиції. Лише вкоріненість у традиції і усвідомлення внутрішньої належності до її певної залежності від неї і дає тобі змогу справжньої свободи думки, творчості та чину. Аби стати насправді вільним, слід пережити і спокутувати свою залежність як травму й дарунок.

Традиція — це передання. Аби передати щось нове нащадкам, слід навчитися брати щось старе від предків, критикуючи їх, захоплюючись ними й перевершуючи їх. Та водночас слід бути готовим до того, що прийдешні покоління перевершать тебе, прагнути цього, мріяти про це й наближати це своїми діями.

Нове заступає старе, знищуючи його, водночас зберігаючи щось із нього в собі. Запорука поступу будь-якої спільноти: діти мають перевершити своїх батьків. Водночас це стосується і індивідуального розвитку кожної та кожного з нас. Аби зустріти вільним завтрашній день, маєш перевершити себе вчорашнього! Чи не в цьому полягає Ніцшева ідея самопере-

Наша перемога точно звільнить народ України й не дасть росіянам перетворити наших нащадків на ворогів людства, яких чергова злочинна російська влада змусить знищувати інші народи. А зрештою, може, це звільнить і самих росіян, надавши їм змогу нарешті стати справжньою незалежною політичною нацією

вершення? Але в цьому самоперевершенні має зберігатися щось від того тебе, кого ти перевершуєш. Кожного дня, долаючи себе минулого заради життя себе прийдешнього, плекай традицію себе, не забувай про того себе, якого вже ніколи не буде, — дитину, підлітка, молодика чи юнку! Пам'ятай про минуле, аби бути вільним і відкритим для майбутнього. І знов-таки, те саме стосується і людських спільнот. Перевершити себе в майбутньому вони можуть, лише зберігаючи щемкий і зникомий спогад про себе колишніх. Так

у самоперевершенні свобода зростається з традицією.

Утім, усі ці розважання мають значення лише для вільних людей. Незалежність і свобода — слова, незрозумілі й небезпечні для панів і рабів. Перших незалежність лякає небезпекою втратити контроль і владу, других — тягарем відповідальності; адже зворотнім боком незалежності саме і є відповідальність. Тому ми так часто чуємо від пересічних росіян, що вони маленькі люди, від яких нічого не залежить. Але насправді в такий спосіб вони уникають прямого зізнання в тому, що вони раби російської злочинної державної системи, а не вільні та незалежні громадяни у власній державі. Для них свобода та незалежність — це безлад і хаос, а не умова можливості вільного розвитку, мислення та чину.

Для громадян і громадянок України натомість свобода й незалежність від російської імперії означає можливість повноцінного вільного розвитку власної держави, політичної нації та національної культури, а також взаємовигідних партнерських стосунків з іншими цивілізованими країнами.

Можливість таких стосунків зумовлена історією нашої країни, адже Україна — це багатоетнічна країна. У нашій історії переплетено багато історій різних етносів і культур. Сучасну політичну українську націю не можна уявити без євреїв і кримських татар, поляків і угорців, греків, румунів, болгар та багатьох інших народів, які населяють територію нашої країни. Росіяни також були і є тут, але не як члени розмаїтої спільноти політичних українців, а як зверхні представники ворожої російської імперії. Ми всі етнічно й культурно різні, але політично ми всі українці. Осердям нашої ідентичності є розмаїта українська культурна традиція, у якій завжди однією з головних цінностей була індивідуальна свобода, що органічно втілюється в прагненні політичної незалежності нашої держави. І саме незалежність України дає змогу всім нам органічно

розвиватися, зберігаючи власні культурні особливості та водночас нашу політичну спільність. Незалежність України також дає нам можливість мирно співіснувати з нашими сусідами в Європі. Незалежність від росії уможливорює належність до вільного цивілізованого світу.

Російська імперська ідентичність знищує і розчиняє в собі колонізовані народи, аби використати їх у подальшій імперській експансії проти сусідніх народів. Буряти, які катували й убивали українців у Бучі, були зросійщеними й дегуманізованими інструментами російської імперії, а не вільними людьми, які плекають власну культурну традицію, що, мабуть, дозволило би їм залишатися людьми, убезпечило би від моральної деградації і перетворення на знівисілих убивць, катів і гвалтівників. Якими вони були би, якби були незалежними, ми не знаємо. Росія знищила можливості їхнього незалежного розвитку. Чи ще не знищила? І, може, наша перемога над російським злом створить умови звільнення всіх колонізованих, поневолених, знедолених і упосліджених росіянами народів? Наша перемога точно звільнить народ України й не дасть росіянам перетворити наших нащадків на ворогів людства, яких чергова злочинна російська влада змусить знищувати інші народи. А зрештою, може, це звільнить і самих росіян, надавши їм змогу нарешті стати справжньою незалежною політичною нацією, а не збіговиськом упосліджених рабів, яким споконвік і аж дотепер зверхньо керує бундючна зграя злочинців?

Та, може, я лише мрійник? Але якщо таких мрійників буде багато, то наші мрії можуть здійснитися. Мені здається, про це йдеться в пісні Джона Ленона Imagine. Почнімо уявляти світ, у якому живуть вільні та незалежні люди, які поважають і плекають свободу одне одного! І, може, наша уява колись спричиниться до того, що це нарешті станеться? Але водночас ми маємо позбутися інфантильної наївності, якою просякнута ця пісня, доки

в цьому світі існує справжнє зло. Людей, які не прагнуть незалежності та свободи для себе, не можна вмовити поважати свободу та незалежність інших. На тих, хто хоче залишитися залежними та безвідповідальними, як діти, чекає не милий затишок удаваного дитинства, коли дбайливі батьки піклуються про твоє життя, а жаска реальність тотального терору, коли недолугі й самовпевнені зверхники та керманічі вирішують не лише, як тобі жити, а також як і коли тебе вбити. За цим принципом існує зокрема й російський світ смерті. Володимир Єрмоленко називає це танатократією — керуванням через смерть.

Подолання власної інфантильності — це також спосіб досягнути незалежності, а відтак і зрілості. І це стосується як окремих людей, так і цілих спільнот, суспільств і політичних націй. Лише той, хто прагне справжньої незалежності, доживає до часу, коли стає собою, до моменту свого здійснення, до моменту здійснення в собі тієї традиції, до якої належить. А обирати, до якої традиції ти належиш, маєш ти сам. Але свободу вибору ти маєш лише за умови власної незалежності.

Для дедалі більшої кількості громадян і громадян України стає важливим обирати та виборювати незалежність власної країни, що супроводжується посиленням відчуття належності саме до української культурної традиції, у якій дуже важливими цінностями є свобода та гідність людини. А належність до російської традиції означає втрату свободи та гідності в російському світі смерті. Належність до України натомість дарує надію на незалежність, свободу й гідне майбутнє для нас самих і наших нащадків.

Незалежність, яка не «впала з неба»

Павло Артимішин, Київ

Фото: Діма Ключко

Передумови відновлення української незалежності визрівали роками: у культурному відродженні, політичній мобілізації, боротьбі за суверенітет і поступовій кризі радянської системи. Але її проголошення стало можливим лише тоді, коли серпневий путч у радянській столиці за лічені дні змінив співвідношення сил у Києві й Москві.

35 років тому, 24 серпня 1991 року, Верховна Рада тоді ще Української РСР ухвалила без перебільшення історичний документ — Акт проголошення незалежності України.

Це сьогодні, коли знаємо, яким був подальший перебіг подій, цей факт виглядає самоочевидним, логічним і ледь чи не наперед «запрограмованим» з огляду на попередню багаторічну боротьбу за відновлення втраченої після програшу визвольних змагань 1917–1923 років української державності — як у національних підпільних осередках у самій Українській РСР (які переслідувалися радянськими державними безпековими органами), так і в українських громадах на еміграції.

Проте для сучасників ситуація виглядала значно складнішою. У першій половині 1991-го існування Радянського Союзу ще не сприймалося як завершений факт, тим паче, що й саме українське суспільство не демонструвало однозначного консенсусу щодо негайного виходу республіки зі складу СРСР.

(Не)очевидність свободи

Показовими в цьому контексті є результати Всесоюзного референдуму про збереження СРСР у дещо оновленому демократизованому вигляді (як оновленої федерації рівноправних суверенних республік), що відбувся 17 березня 1991 року, відповідно до яких в Україні понад 70% все ще голосували за таку ідею (щоправда, водночас 80% опитаних підтримали пропонувану Народним Рухом України на республіканському рівні ідею перебування України в складі Союзу Радянських

суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України, а у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях понад 88% підтримали на додатковому локальному «галицькому» опитуванні ідею української незалежності).

Зрештою, і значна частина радянської політичної еліти в Україні орієнтувалася не на повний державний розрив із Москвою, а на максимальне розширення республіканського суверенітету в межах реформованого Союзу. Ба більше, після кількох місяців перемовин на різних рівнях, уже і призначили на 20 серпня 1991 року в Москві підписання нового союзного договору — СРСР відтепер мав би стати Союзом Суверенних Держав. Україна могла б залишитися його частиною — навіть, можливо, формально із широкими повноваженнями республіканської влади.

Але в час, коли, здавалося, радянська імперія могла розтягнути свої передсмертні конвульсії ще на декілька десятиліть, навіть попри політичну, економічну та, врешті, й ідейну кризу в «Країні Рад»,

таки, як видається, ігнорувалося явище, яке не помічала (чи не хотіла свідомо помічати) радянська владна верхівка — «вітер змін», що охопив на тлі Перебудови весь СРСР, включно з Україною.

Про нього так лірично на початку 1990-х заспівали Scorpions на весь світ, але у владних кабінетах «совецького заповідника» говорити про нього було зась.

Від перебудови до суверенітету

Політика Перебудови, проголошена Михайлом Горбачовим, спочатку не передбачала демонтажу Радянського Союзу. Навпаки, її метою було оновлення радянської системи, підвищення ефективності державного управління та збереження Союзу на нових засадах. Проте лібералізація суспільного життя породила процеси, які дедалі важче було контролювати з центру.

Для України особливе значення мало послаблення цензури, розширення можливостей громадської активності та повернення до суспільного дискурсу проблем,

які протягом десятиліть перебували під ідеологічною заборонаю. Чорнобильська катастрофа 1986-го стала одним із важливих чинників падіння довіри до радянської влади. У суспільній свідомості дедалі виразніше проявлялося переконання, що союзний центр не лише не здатний гарантувати безпеку громадян, а й готовий приховувати масштаби катастрофи задля збереження власного політичного авторитету — ба більше, проводити першотравневі паради попри радіаційну загрозу для населення.

Водночас наприкінці 1980-х років почалося стрімке розширення українського

Політика Перебудови, проголошена Михайлом Горбачовим, спочатку не передбачала демонтажу Радянського Союзу. Навпаки, її метою було оновлення радянської системи, підвищення ефективності державного управління та збереження Союзу на нових засадах.

громадського руху. Важливим явищем стало виникнення Народного руху України за перебудову, установчий з'їзд якого відбувся у вересні 1989 року. Спочатку Рух не ставив питання про негайне проголошення незалежності головним політичним завданням. Його програма була значною мірою зорієнтована на демократизацію радянського суспільства, національно-культурне відродження та розширення прав України. Проте сама поява організованої політичної сили, яка могла мобілізувати суспільство навколо українських національних інтересів, поступово змінювала політичний ландшафт.

Від культурного відродження до політичної мобілізації

Змінювався ландшафт і культурний, який у тодішніх умовах почасти залишав місце й політичній платформі. Так було, зокрема, під час фестивалю української пісні «Червона рута», що проходив 17–24 вересня 1989 року в Чернівцях. Його значення виходило далеко за межі музичного мистецтва: фестиваль створив — і це ще в умовах існування радянської системи! — публічний простір для утвердження української мови, сучасної української пісні та національної культурної ідентичності. Учасники і глядачі демонстрували нову модель суспільної поведінки, у якій українська культура переставала сприйматися як суто фольклорна чи маргінальна. Особливого значення набувала поява на одній сцені молодих виконавців, які використовували рок, поп, бардівську та інші «модерні» музичні форми для вираження українського змісту.

Ба більше, під час заключного концерту фестивалю, 24 вересня 1989 року вперше в радянській Україні з офіційної великої сцени публічно прозвучала пісня «Ще не вмерла Україна» — славень УНР, ЗУНР та Карпатської України, який у реаліях існування СРСР був заборонений. Пісню, яка стане в майбутньому державним гімном незалежної України, у вересні 1989-го на стадіоні в Чернівцях несподівано почав виконувати володар Гран-прі фестивалю Василь Жданкін, після чого до нього приєдналися Віктор Морозов та Едуард Драч. Композицію підхопили тисячі присутніх на стадіоні — попри те, що заборону на її виконання в Радянському Союзі ніхто не скасовував.

Поява альтернативності

Парламентські вибори березня 1990-го до Верховної Ради УРСР, які вперше проводили на альтернативній основі, стали принципово важливим етапом. Уперше український парламент перетворився на

арену відкритого політичного протистояння між представниками комуністичної більшості та демократичної опозиції — серед представників останньої в стіни Ради потрапили й колишні радянські політв'язні, як-от Левко Лук'яненко та В'ячеслав Чорновіл. Формування опозиційної Народної Ради на чолі з авторитетним вченим-фізиком Ігорем Юхновським, до якої первісно увійшли 125 народних депутатів, засвідчило, що хоч комуністи в українському парламенті все ще становили більшість (сформувавши «Групу 239», очолювану Олександром Морозом), їхня монополія на владу була підірвана. Звісно, демократичної опозиції у Верховній Раді ще було замало, але в разі досягнення компромісів принаймні із частиною комуністів щодо важливих питань існував шанс на їх ухвалення.

Так, наприклад, сталося із Декларацією про державний суверенітет України, за яку 16 липня 1990-го проголосували 355 народних депутатів. Декларація проголосувала державний суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території», незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах, економічну самостійність та самостійність у розв'язанні питань науки, освіти, культурного й духовного розвитку української нації та навіть питання українського громадянства.

Звісно, у липні 1990-го про проголошення повної незалежності мова не йшла та й сам документ передбачав, що сама Україна, хоч і як суверенна республіка в складі оновленого Союзу, але укладатиме новий союзний договір. Але фактично програма з окресленням шляху (більш чи менш тривалого) була сформульована.

«Попутними» на цьому шляху були й дедалі активніші вуличні протести. Збиралися вони з різних причин. Студенти з різних куточків України в жовтні 1990-го збиралися на «граніті» київської площі Жовтневої революції (сучасний славнозвісний Майдан Незалежності) з політич-

ними вимогами: відставки голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола; проведення нових виборів до Верховної Ради на багатопартійній основі; недопущення підписання нового союзного договору; проходження військової служби громадянами України переважно на території республіки та повернення українських військовослужбовців, які перебували за межами України; націоналізації майна Компартії України та комсомолу.

Ще з липня 1989-го вслід за гірниками Кузбасу починали масові страйки шахтарі Донбасу та Львівсько-Волинського вугільного басейну. Спочатку переважно висували вони вимоги економічні: підвищення зарплат і своєчасна їх виплата, поліпшення умов праці, матеріальне забезпечення підприємств. Однак коли система на ці запити не дала своєчасні відповіді, упродовж 1990–1991 років поступово до них додалися і політичні вимоги: відставки союзного уряду, передання ширших економічних повноважень республікам, проведення дострокових виборів і реалізація Декларації про державний суверенітет України — насамперед у напрямку економічної самостійності.

У якийсь момент дедалі радикальніші суспільні запити суттєво відрізнялися від усе ще інертної позиції владної еліти — навіть на рівні самої України. Леонід Кравчук, який очолював Верховну Раду УРСР, обрану якраз 1990-го, виступав за суверенізацію України, але тривалий час не ототожнював її з негайним виходом із Радянського Союзу. Значна частина депутатів-комуністів також не підтримувала ідею незалежності — хто виключно, а хтось був готовий до максимально «демократизаційних» компромісів, але зі збереженням статусу України як республіки ширшої союзної федерації. Здавалось, мало що може кардинально змінити їхню позицію в близькій перспективі.

Не можна сказати, що й тодішні лідери західних держав у таких підходах були якимось чином радикальніші. Наприклад, під час візиту до Києва влітку 1990

року британська прем'єрка Маргарет Тетчер, виступаючи в стінах українського парламенту, недвозначно заявляла, що більш зацікавлена в збереженні єдиного Радянського Союзу, а не цілої череди незалежних держав на пострадянському просторі. На пряме ж запитання народного депутата Дмитра Павличка щодо того, чи можна відкрити українське посольство в Лондоні, заявила, що Великобританія не має «дипломатичних відносин із Каліфорнією» (читай: «як і з Україною — складовою СРСР»).

У цьому ж дусі звучав виступ 1 серпня 1991-го у Верховній Раді президента

За три тижні до 24 серпня Сполучені Штати не закликали Україну до незалежності. Навпаки, американська адміністрація прагнула зберегти керований процес трансформації СРСР. Отже, проголошення незалежності України не було результатом заздалегідь сформованої міжнародної домовленості.

США Джорджа Буша-старшого, у якому той чітко дав зрозуміти — у Вашингтоні не розглядають незалежність України як бажаний сценарій, намагаються уникнути різкого розпаду Радянського Союзу, підтримують реформування союзної держави й можуть хіба що підтримати демократичні та економічні реформи. Будь-які ж прагнення до самостійності він протрактував «суїцидальним націоналізмом, заснованим на етнічній ненависті».

Цей факт надзвичайно важливий для розуміння міжнародного контексту української незалежності. За три тижні до 24 серпня Сполучені Штати не закликали

Україну до незалежності. Навпаки, американська адміністрація прагнула зберегти керований процес трансформації СРСР. Отже, проголошення незалежності України не було результатом заздалегідь сформованої міжнародної домовленості.

Тоді здавалося, що все складається так, що майбутнє республіки ще тривалий час визначатиметься в межах реформованого СРСР. Парадоксально, але «вікно можливостей» для проголошення незалежності України постало після спроби якраз остаточно зупинити будь-які навіть обережні відцентрові та демократичні процеси в усьому СРСР.

Тиждень, який змінив історію

У ніч із 18 на 19 серпня група радянських партійних та державних функціонерів на чолі із віцепрезидентом СРСР Геннадієм Янаєвим здійснила спробу державного перевороту. Радянського президента Михайла Горбачова ізолювали у Форосі, а в Москві було оголошено про створення Державного комітету з надзвичайного стану — ДКНС, або ГКЧП. Заколотники заявляли про необхідність запровадження надзвичайного стану та фактичного відновлення жорсткого централізованого управління. Для українського політичного керівництва ця ситуація створювала принципово нові обставини: йшлося вже не про абстрактну перспективу реформування Союзу, а про реальну можливість силового повернення до попередньої моделі радянської держави.

19 серпня до Києва прибув генерал Василь Варенников, який представляв позицію заколотників і вимагав запровадити в Україні надзвичайний стан. Його візит продемонстрував, що Москва розглядає українську республіку як територію, де рішення союзного центру мають бути безумовно виконані. Проте українське керівництво не пішло на пряме виконання цих вимог. Леонід Кравчук, який очолював Верховну Раду УРСР, зайняв обережну позицію: він не виступив із негайним

відкритим засудженням путчу, але й не погодився на запровадження надзвичайного стану, про що публічно оголосив того ж дня на республіканському телебаченні.

Тим часом у московії дедалі очевиднішим ставало те, що самі організатори перевороту не демонструють необхідної рішучості. Пресконференція Геннадія Янаєва, під час якої його нервовість і невпевненість стали очевидними для мільйонів глядачів, лише посилила враження, що путч не має достатньої політичної та суспільної опори.

20 серпня ситуація продовжила радикалізуватися. У Києві представники Народної Ради вже відкрито закликали ставити питання незалежності «руба». Опозиційні сили зверталися до громадян із закликами до громадянської непокорі. Водночас Президія Верховної Ради ухвалила рішення не запроваджувати в Україні надзвичайний стан і заявила, що постанови ДКНС не мають юридичної сили. Таким чином, українська влада поступово переходила від обережного дистанціювання до фактичного невизнання влади заколотників.

21 серпня стало очевидно, що путч провалився. Того ж дня Київ побачив перший після поразки заколотників великий мітинг. Представники Народної Ради на ньому вже відкрито говорили про необхідність перетворення Союзу на систему незалежних держав, серед яких — і незалежної України.

22 серпня Президія Верховної Ради домовилася провести надзвичайну сесію 24 серпня. Того ж дня стало остаточно зрозуміло, що центральна влада СРСР (чи офіційна, чи «заколотна») втратила контроль над ситуацією: членів ДКНС почали арештовувати, проте й сам Михайло Горбачов, який врешті повернувся з Фороса до московії, теж втратив вагомий вплив на хід подій, ставши відтепер радше постійним об'єктом критики зі сторони президента поки ще радянської росії Бориса Єльцина.

В умовах фактичного владного вакууму в СРСР для України відкривалося те, що можна назвати коротким вікном можливостей.

23 серпня почалася безпосередня робота над майбутнім Актом проголошен-

ня незалежності України. Представники Народної Ради зібралися у Верховній Раді, а Левко Лук'яненко взявся за підготовку тексту документа. Його принциповою особливістю мала стати максимальна лаконічність: документ повинен був не стільки вести довгу політичну дискусію, скільки забезпечити можливість ухвалення рішення. У результаті виник текст, який поєднав кілька різних аргументів — безпосередню загрозу після путчу, традицію українського державотворення, право народів на самовизначення та положення Декларації про державний суверенітет України. Така формула була принципо-

За ухвалення Акту
проголошення незалежності
проголосували 346
депутатів, проти — один. Це
була не просто перемога
демократичної опозиції над
комуністичною більшістю: за
незалежність проголосувала
переважна частина
депутатського корпусу,
включно з представниками
комуністичної номенклатури.

во важливу, оскільки дозволяла представникам різних політичних таборів (від колишніх жертв радянських репресій до комуністів, готових до перемовин та поступок) знайти спільну основу для голосування.

Історичне рішення

24 серпня 1991-го можна назвати днем складного, але історичного політичного компромісу. Серед 363 народних депутатів, які того дня зранку зареєструвалися перед роботою засідання, досі вирували палкі дискусії. Репрезентанти комуніс-

тичної більшості вимагали гарантій того, що остаточне рішення щодо незалежності буде підтверджене громадянами України. Представники демократичної опозиції наполягали, що після путчу відкладати проголошення незалежності вже не можна. Особливо радикальні опозиціонери вимагали поруч із незалежністю прийняти рішення і про початок декомунізації — хоч, звісно, це могло тоді віднайти відголоскування тих комуністів, які погодилися взяти участь у підтримці документа. Від останнього вирішили врешті тоді відмовитися, натомість поєднавши два рішення: проголошення незалежності парламентом і проведення 1 грудня 1991 року всеукраїнського референдуму для її підтвердження.

За ухвалення Акту проголошення незалежності проголосували 346 депутатів, проти — один. Це була не просто перемога демократичної опозиції над комуністичною більшістю: за незалежність проголосувала переважна частина депутатського корпусу, включно з представниками комуністичної номенклатури. Якщо ще напередодні частина депутатів розглядала майбутнє України в межах реформованого Союзу, то після путчу незалежність стала для них способом гарантувати політичну та державну безпеку республіки (та і свою особисту). Для багатолітніх же борців за українську незалежність, значна частина з яких пройшла через систему радянських тюрем, прийняття Акту стало втіленням їхніх — а також численних їхніх попередників із часів визвольних змагань та національного підпілля — державницьких прагнень.

Через понад три місяці після історичного дня на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року громадяни України відповідали на запитання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Результат виявився переконливим: 90,32% тих, хто взяв участь у голосуванні, відповіли ствердно. Загалом за незалежність тоді проголосували 28 804 071 громадян.

Особливе значення мало те, що незалежність підтримали не лише західні області України. Так, у Донецькій області позитивну відповідь дали 83,9% виборців, у Луганській — 83,86%, у Харківській — 86,33%, в Одеській — 85,38%. У Криму за незалежність проголосували 54,19%, а в Севастополі — 57,07%.

Всенародне волевиявлення продемонструвало те, чого ще не можна було достеменно стверджувати 24 серпня: незалежність стала не лише рішенням парламентарів, а й загальноукраїнським політичним вибором.

Той факт цілком нівелює сфальшовані звинувачення кремлівського диктатора владіміра путіна, які він озвучував напередодні повномасштабного вторгнення до України 24 лютого 2022-го, мовляв, під час розпаду СРСР в українського населення ніхто не питав, чи хочуть вони виходу із радянської імперії.

Виявляється, таки питали. Виявляється, таки хотіли. І сьогодні — уже зі зброєю в руках — готові обстоювати незалежність у боротьбі проти російського агресора.

Яка і в 1991-му році не «впала з неба» (як про це перед 2014 роком час від часу любили говорити окремі горе-експерти), а стала результатом як геополітичних трансформацій у самому СРСР, так і часто складних компромісів всередині українського політикуму.

І сьогодні, станом на 12-річну російсько-українську війну, має величезну ціну — покладених за українську свободу тисячі життів українських захисників та захисниць.

Олександр Зінченко:

«Комуністи дуже добре пам'ятали історію Жовтневої революції. А тут вони опинилися всередині Зимового палацу, тільки в ролі попередньої влади»

Розмовляв **Петро Андрусечко**

Фото **Ростислав Прокоп'юк, Діма Клочко**

Олександр, наскільки, на твою думку, проголошення незалежності Україною було несподіванкою чи чимось непередбачуваним?

Я мав кілька розмов із людьми, яких сьогодні називають батьками-засновниками сучасної новітньої української незалежності. З Левком Лук'яненком, Іваном Зайцем та іншими депутатами першого скликання Верховної Ради. Я багатьох із них запитував, що б вони відповіли, якби їм 31 грудня 1990 року сказали, що наступний Новий рік вони будуть зустрічати в незалежній Україні?

Більшість із них казали, що вони розуміли, що українська незалежність буде. Що, можливо, для цього буде потрібно більше часу. Можливо, у середньотерміновій перспективі 5–6 років. Тобто в 1996–1997 роках. Але, звичайно, вони не очікували, що це станеться так швидко. Це, так би мовити, загальна відповідь усіх тих людей.

У 1991 році ЦРУ публікує черговий рапорт. Тепер ми знаємо, що рапорт датований 27 червня 1991 року. У ньому розглядаються чотири сценарії майбутнього СРСР, серед яких може бути й заколот консерваторів, правих реваншистів, і розпад

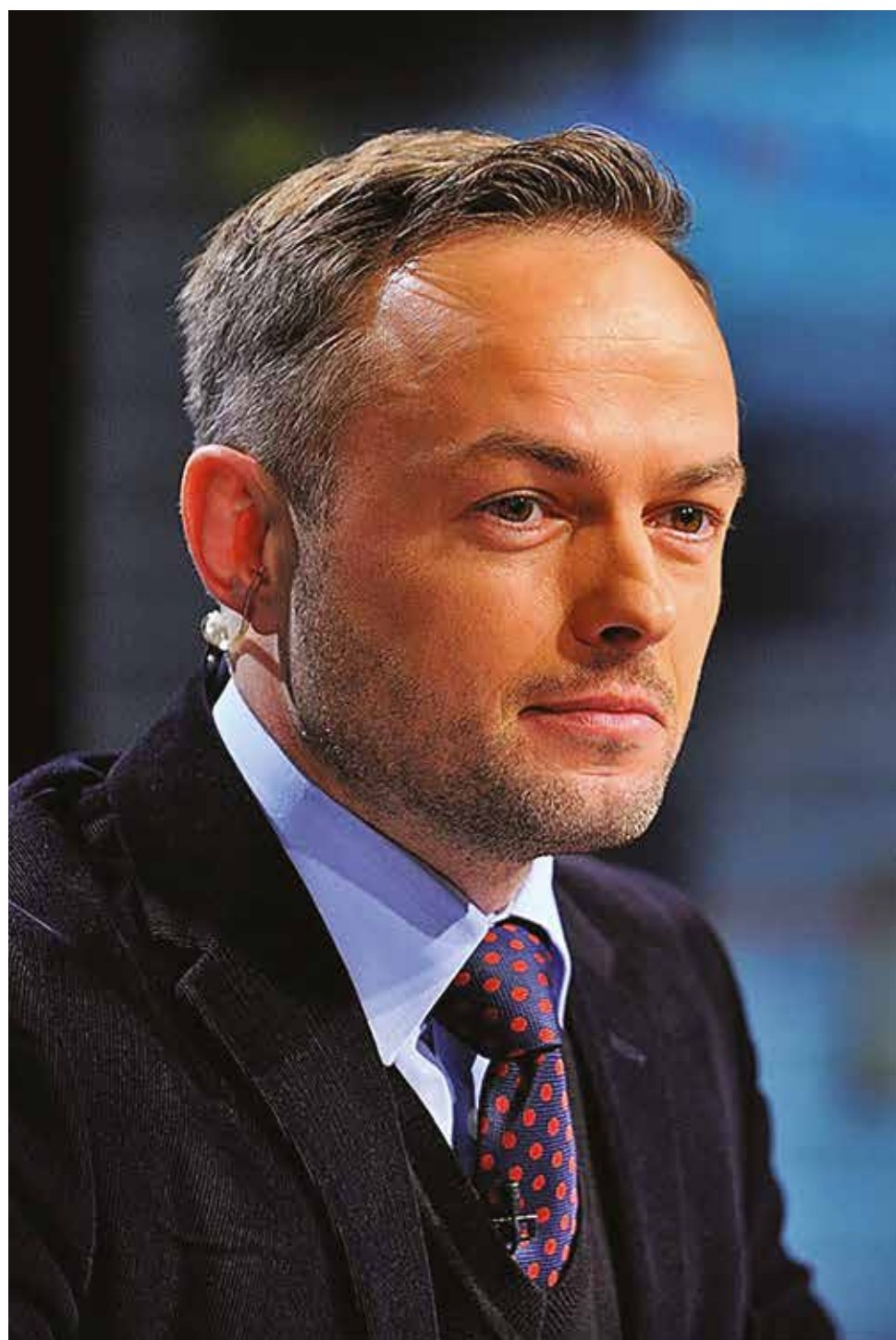
Радянського Союзу. Так само він закінчується висновком, що протягом наступних п'яти років ми не побачимо Радянського Союзу в тому вигляді, у якому він зараз існує.

Це кінець червня 1991 року. Тобто ані українські дисиденти, ані ЦРУ не могли собі уявити, що ситуація почне відбуватися настільки фантастично швидко, що цей каскад подій почне рухатися, подібно до снігової кулі, подібно до лавини. І, власне, сталося те, що сталося. Але є одна людина, яка, скоріш за все, бачила трошки далі.

Я, мабуть, знаю хто...

Леонід Кравчук. Мене свого часу абсолютно вразив прем'єр-міністр Польщі Ян Кшиштоф Білецький. Коли я його запитав: пане прем'єре, а як так сталося, що Польща першою визнала українську незалежність? Ми всі пам'ятаємо, що це сталося 2 грудня 1991 року. І тут пан Ян Кшиштоф Білецький каже, відповідаючи на моє питання: «У січні 1991 року я вперше приїхав у якості прем'єр-міністра Польщі до швейцарського Давосу...».

У мене в цей момент, звичайно, починають якось розходитися причинно-наслід-

кові зв'язки, бо чому він починає говорити про визнання української незалежності так здалеку й до чого тут швейцарський Давос?

Він продовжує: «Заплановано багато виступів, багато зустрічей, але до мене підійшов заступник міністра закордонних справ, який мене супроводжував, і каже, що голова Верховної Ради України Леонід Кравчук просить про термінову конфіденційну зустріч. Звичайно, я не міг сказати “ні”, ми зустрілися, і ледь не перше питання, яке Леонід Кравчук поставив мені, звучало так: чи Польща визнає українську незалежність, якби та її проголосила?».

Тобто Кравчук думав на крок уперед уже в січні 91-го року. Коли я запитав Кравчука про це все, він сказав, що так, дійсно, така розмова була й уточнив деякі нюанси, які він про цю розмову пам'ятав.

Я кажу: «Леоніде Макаровичу, пане президенте, а чому ви ніколи про цю історію не розказували?». А він каже: «Так ніхто ж не питає». Це Кравчук у рафінованому вигляді.

Те, що Україна була вагітна незалежністю, було зрозуміло, але ніхто не знав, у який конкретний момент це може статися. А далі починаються кілька цікавих моментів. Якщо ми йдемо від січня до серпня 1991 року, то для мене є важливою ще одна дата. Це 27 червня 1991 року, засідання Верховної Ради щодо обговорення проекту нового союзного договору.

Це був прекрасний епізод, коли пів дня Верховна Рада обговорює цей текст, і виходять комуністи й говорять, що текст союзного договору не відповідає положенням Декларації про державний суверенітет України.

Справа в тому, що комуністи самі, коли відбувалося обговорення Декларації про державний суверенітет України, намагалися зробити все, щоб новий союзний договір був підписаний.

І, власне, 16 липня 1990 року відбувається голосування за документ, який закінчується фразою: «Принципи Декларації

про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору».

Суть у тому, що союзний договір мав би відповідати положенню Декларації про державний суверенітет. І вони це помітили. Звичайно, Народна рада, українська демократична опозиція відразу підхопила цю історію і підтвердила, що це справді не відповідає. І виходить Костянтин Іванович Масик, заступник голови уряду Української РСР, і каже: «Шановні товариші депутати, я розумію, що всі ваші зауваження є дуже слушними. Й уряд буде потребувати якогось часу на доопрацювання, ми зберемо робочу групу, порадимося з вами, з Академією наук і запропонуємо центру наші пропозиції щодо змін до нової союзної угоди. Десь 1 жовтня ми зможемо видати “на гора” цей текст». Депутати обурюються. Як 1 жовтня? Це дуже довго! 15 вересня максимум! А далі відбуваються абсолютно фантастичні події. Усю цю історію відслідковує КДБ СРСР і «лічно товарищ Крючков».

Товариш Крючков сприймає цей мораторій, який ухвалює Верховна Рада на підписання нової союзної угоди, як факт того, що Україна не підпише нову союзну угоду. І вони починають роздумувати, як цьому запобігти. Бо де-факто під час підписання нової союзної угоди 20 серпня 1991 року, коли це було заплановано, відбудеться на папері де-юре розпад Радянського Союзу. Балтійські країни не підпишуть Союзної угоди, Грузія не підпише, Молдова не підпише, — але на це Крючков міг махнути рукою. Але коли Україна не підпише нову Союзну угоду, то це означає розпад СРСР на папері.

Й отут вони починають думати, як діяти, щоб зупинити цей сценарій. І не придумують нічого кращого, ніж ГКЧП (рос. Государственный комитет по чрезвычайному положению — ред.). Тут треба відразу уточнити, що був ще другий епізод, який дуже сильно на це вплинув.

Власне, через місяць після того, як Верховна Рада України ухвалила це рішення, в урядовій резиденції Ново-Огарьово зби-

раються Горбачов, Єльцин і Назарбаєв. І вони починають обговорювати не тільки конфігурацію, у якій має бути підписана Новоогарьовська угода (новий Союзний договір), але й кадрові зміни, які між собою будуть взаємопов'язані.

Перший момент — голова союзного уряду. Логіка була така, що нова конфігурація не передбачає, що ним мав би бути москвич. Тобто це хтось з авторитетних діячів з союзних республік. Спочатку як новий голова союзного уряду пропонувався Назарбаєв. Потім Горбачов запропонував дати фору Україні, щоби Фокін очолив цей уряд (Вітольд Фокін на той час був прем'єр-міністром УРСР — ред.). Ідея полягала в тому, що Валентин Павлов, який тоді очолював союзний уряд, багатьох не влаштовував.

Так само ніхто не міг повірити в те, що новий союзний договір і новий союз буде новим, якщо КДБ буде очолювати Крючков, якщо Міністерство оборони буде й далі очолювати Язов, коли залишиться багато інших старих кадрів, так би мовити, які не пов'язувалися із новим мисленням, мисленням перебудови тощо — усім цим набором горбачовських гасел.

І що це все означало для Крючкова персонально? Що після 20 серпня він втрачає будь-які важелі впливу на ситуацію, втрачає владу. І тому вони збираються в цій «могучій кучці» й запускають сценарій ГКЧП. Ясна річ, що останньою краплею для нього було рішення Назарбаєва, Єльцина й Горбачова щодо дати підписання і кадрових змін. Але ключовим моментом було те, що Україна тоді не була готова підписати новий союзний договір. Саме це було головним аргументом — засвідченим самим Крючковим у його спогадах, у його інтерв'ю, — чому вони пішли на цей крок.

Колись я мав необережність і, з іншого боку, велику приємність подякувати Станіславу Станіславовичу Шушкевичу. Я кажу: «Станіславе Станіславовичу, спасибі, що розвалили СРСР». Він мені відповідає: «Пане Олександрє, я вам сердечно

дякую за такі добрі слова, але СРСР розвалили українці і Кравчук».

Він мені понад пів години пояснював, чому так вважає, що там відбувалося за лаштунками в Біловезькій пущі й так далі. Але факт залишається фактом. Дійсно, з певної перспективи можна стверджувати, що саме рішення, ухвалені в Києві, запустили сценарій, який вибухнув переломом у Москві і який у результаті програв.

Тобто сказати, що це було передбачувано, було б великим перебільшенням. Але, зрештою, я погоджуюся зі Станіславом Станіславовичем, що так, можна сказати, що українці зруйнували імперію зла. Безумовно, це була дуже складна історія, дуже багато чинників на все це впливало. З одного боку, це красива фраза, з іншого боку, певною мірою це, звичайно, є спрощенням. Це величезна імперія, величезна система й величезна кількість чинників працювала для того, щоб ця імперія відпрацювала свій ресурс. Ну і сталося те, що сталося.

Я сам пам'ятаю, як довгий час побутував цей міф, що нібито Україна отримала незалежність у подарунок. І ти вже сказав про події 1991 року, але навіть до цього відбулося багато чого: «Рух», 90-й рік — Декларація суверенітету. Але ще була, наприклад, Революція на Граніті, з'явилася демократична опозиція у Верховній Раді...

Насправді все починається значно раніше. Ідея української незалежності потужно вибухає у 1917 році, а вже в січні 1918-го Четвертим Універсалом проголошується незалежність України. Тоді вона не вистояла — передусім через те, що ми не мали надійних союзників. У тих надскладних умовах молода держава, на жаль, просто не змогла втриматися.

За яку сферу ми б не взяли, починаючи від економіки, закінчуючи національною ідентичністю, там були величезні проблеми.

Тоді українська незалежність не вистояла, але залишилася ідея. Як писав Євген Маланюк, «народини нового українця».

Радянський Союз намагався цю пам'ять знищити...

Вочевидь. Але величезна кількість українців продовжували плекати цю ідею.

Коли починається Друга світова війна й активізується український спротив і боротьба за українську незалежність у нових умовах, то це теж був складний період. Ось що цікаво, між іншим, у контексті того, що польські сусіди ненавидять УПА, Організацію Українських Націоналістів. Коли запитуєш поляків: а скільки українців було вбито за 10 років існування УПА й ОУН, які боролися з комуністичною владою, — як правило, більшість із них просто не знають відповіді. 153 тисячі тих, кого радянська влада вважала причетними до збройного спротиву проти комуністів, загинуло в період з 1944 по 1953 рік. Є відповідний документ, здається, від 16 травня 1953 року. Сталін помер і Берія пише Молотову записку про боротьбу проти комуністичної влади на Західній Україні.

153 тисячі людей вони вбили, а ще кілька сотень тисяч ув'язнили в таборах. Здається, 350 тисяч, якщо мені пам'ять не зраджує. Але врешті-решт Сталін помирає, починаються так звані Великі гулагівські повстання, про які більшість поляків так само нічого не знає. Норильське повстання, Воркутинське повстання, Кенгірське повстання. Й от після Кенгірського повстання система, як кажуть російською, «розболталася». Тобто радянська влада усвідомила, що вона навіть ГУЛАГ уже не може контролювати ефективно. Чому? Більшість повстанців у Кенгірі були українцями. Більшість повстанців у Норильську були українцями. Й отут виникає питання: чи існував би СРСР безконежно довго, як Північна Корея, чи помер би в ті терміни, у які він помер, якби не було Воркутинського, Кенгірського, Норильського повстання?

Тобто насправді боротьба тривала дуже довго, і до неї були залучені сотні тисяч людей. Масштаб цієї боротьби недооцінюється. Усі ці зміни, які відбувалися, недооцінюються. Та коли ситуація в Радянському Союзі назріла і країна дійшла до межі свого існування, виснаживши себе економічно й політично — а це було повне банкрутство системи, — ідея української незалежності знову вийшла на поверхню. І сталося те, що сталося.

У серпні 1991 року українці скористалися вікном можливостей. А якби не було серпневого путчу, тоді це би просто розтягнулося надовше?

Складно сказати. Я великий противник «якбитології». «Якбитологія» — це зло. Коли йдеться про функціонування великих систем, у них залучено стільки чинників, що нам складно навіть картографувати їх чи накласти на часову сітку. Це ціла пригода.

Зараз Netflix показує серіал про теракт над Локербі. Якби таймер спрацював трошки пізніше, то літак упав би в море, і ніхто б нічого ніколи не знайшов. Отут приблизно та сама історія. Тобто ми ніколи не знаємо, який чинник спрацює, що є ключовим.

Знову-таки, якби Верховна Рада проголосувала за проєкт союзного договору і сказала б, гаразд, ми підпишемо. Ну, можна собі таке уявляти? Не можна.

Кравчук приходив до Горбачова й пояснював йому, що коли до тебе приходять 300 тисяч людей і кажуть, що ми цього не хочемо, то ти вже нічого не можеш зробити. А я хочу нагадати, що 300 тисяч людей в Україні до Кравчука приходили 30 серпня 1990 року, 30 вересня 1990 року. 1 жовтня 1990 року були масові маніфестації тут, у Києві, проти підписання нового союзного договору.

Тобто атмосфера мала великий вплив...

Так, Київ до цього моменту багато років не бачив таких маніфестацій, на яких було

б 200-300 тисяч людей. Це було напередодні студентської Революції на Граніті. Студентська революція почалася 2 жовтня 1990 року, але в попередні два дні Київ вирував. І на Кравчука ці масові акції справили величезне враження.

Комуністи дуже добре пам'ятали історію Жовтневої революції. А тут вони опинилися всередині Зимового палацу, тільки в ролі попередньої влади. І вони дуже добре розуміли, чим усе це може закінчитися. У Москві в 90-му році ми не знайдемо нічого подібного, що могло б зрівнятися з подіями останнього дня вересня і першого дня жовтня 90-го року в Києві.

І Кравчук ділився з Горбачовим досвідом, як воно, коли навколо тебе вирує море людей, а ти нічого не можеш зробити. Бо кількість міліції в Києві менша, ніж кількість тодішніх маніфестантів.

Врешті-решт це призводить до процесів, під час яких стає зрозуміло, куди віє вітер історії. І ти або плюєш проти вітру, або напинаєш вітрило й рухаєшся туди, куди дме цей вітер.

От Кравчук був людиною, який розумів, куди дме вітер. На відміну від Івашка, який примудрився в 90-му році втекти в Москву. На відміну від Щербицького, який так само не розумів, куди рухатися. І від багатьох інших.

Володимир Філенко, один із депутатів першого скликання Верховної Ради, сказав про Кравчука, що в ньому волиняка переміг комуняку. Тобто, що його національна ідентичність перемогла його політичну ідентичність.

Тобто це не тільки про чисту політичну кон'юнктуру? Можна стверджувати, що в ньому прокинувся український патріотизм?

Серед високопоставлених комуністів були люди, які пережили певну еволюцію. Насамперед ми можемо говорити про Кравчука, про Івана Плюща, першого заступника голови Верховної Ради.

Вони були дуже часто найбільш поінформовані щодо того, що відбувається в Українській Республіці, наскільки

складними є стосунки із центром. І для них усі ці суперечності були очевидні. Тому вони розуміли, що щось треба робити.

З іншого боку, й Іван Степанович Плющ, і Леонід Макарович Кравчук — вони в тих умовах віднаходили себе. Кравчук — людина, яка народилася під польською владою, людина, яка в дитинстві, як кажуть, колядувала для УПА. Принаймні є така замітка в одній з окупаційних газет, що хлопчик Льоня Кравчук і так далі. І в результаті ця людина шукала відповіді, ким я є, ким я не є. Ну і знайшла вже в зрілому віці ті відповіді, які знайшла, зокрема, ця

Голосування за Акт
проголошення незалежності
почалося в Тихому океані.
Величезна кількість українців
служила, працювала по
всьому світу. І деякі кораблі,
наприклад, Чорноморського
флоту 1 грудня перебували
в Тихому океані.

людина зачитала Акт проголошення незалежності за кілька хвилин до 18-ї години 24 серпня 1991 року.

В'ячеслав Чорновіл розказав в одному зі своїх інтерв'ю дуже цікавий епізод. Липень 1990 року. Івашко вже втік, Іван Степанович Плющ, перший заступник, він же головуючий, веде всі ці засідання. Але його функція, по суті, виконувач обов'язків голови Верховної Ради. Й Іван Степанович бачить, як коридором іде В'ячеслав Максимович Чорновіл (лідер «Народного руху України»): «В'ячеславе Максимовичу, зайдіть до мене на каву». А вони не були, м'яко кажучи, друзями. І Чорновіл був страшенно здивований. Чого це раптом?

«В'ячеславе Максимовичу, я оце хочу у вас запитати. Мені здається, що наш на-

род настільки зневірився, що єдине, що може його знову об'єднати, це повна державна незалежність. Що ви про це думаете?». «Іване Степановичу, золота моя людина, що я можу про це думати? Я можу тільки обійняти».

Тобто Іван Степанович Плющ починає думати теж у цьому напрямку. І чому він починає думати в цьому напрямку? Він у своїх інтерв'ю пояснював, що коли вибухнув Чорнобиль, він був головою Київського облвиконкому. Це високий чин, але всі ці високопоставлені чиновники тут, на місцях, усе одно були, у певному сенсі, прислугою москви. У тому сенсі, що політбюро його викликало й почало питати: «А що це у вас тут вибухнуло?». І він почав на них кричати: «То коли ви будували цю Чорнобильську станцію, ви мене навіть на будівництво пускати не хотіли, а тепер ви мене хочете ледь не винуватим у цьому вибуху зробити?».

Чорнобильська катастрофа — це був фугас під фундаментом Радянського Союзу, бо він зламав суспільну угоду: ви не чіпайте нас, ми не чіпаємо вас. Ви нам забезпечуєте якийсь рівень життя, ми не бунтуємо. І тут стається те, що страшніше за ЦК і КДБ. Радіація. І всі перестали боятися і КДБ, і ЦК. І Плющ приїжджає в москву й починає кричати на політбюро. Тобто навіть місцева номенклатура почала проявляти певну незгоду із центром. Експансіонізм москви — економічний і екологічний — справив неймовірне враження на українців.

Я можу свідчити як людина, яка жила в пізньому Радянському Союзі, що в моєму дитинстві не було метеликів. Вони не виживали в тих екологічних умовах. Я жив у Харкові, великому індустріальному місті. У моєму дитинстві був чорний сніг. Я жив біля ТЕЦ-3, яка працювала на вугіллі. Й от мені було три роки, я пам'ятаю, випав сніг, наступного дня ти йдеш, ступаєш у цей сніг, усередині сніг білий, а згори — чорний.

Ми приїхали якось у Запоріжжя, я почав задихатися. Там був помаранчевий

дим, чорний дим, сірий дим, білий дим — така веселка над Запоріжжям стоїть. Тобто коли ми говоримо про екологічну ситуацію в Україні наприкінці 80-х, це була екологічна катастрофа, причому настільки страшна, що ми собі навіть уявити тоді не могли, наскільки це було жахливо. Ми говоримо про те, що українська боротьба за незалежність це була боротьба політичних рухів і дисидентів, але найбільш наочним прикладом того, що Україну вбивають, була її екологічна ситуація. Це було очевидно для кожного. І все це відбувалося на тлі ще й економічних негараздів. Радянська система настільки себе вичерпала, що з'явилися черги за бензином, за хлібом, за цукром. Не було базових речей.

Якось бабуся попросила мене сходити в овочевий магазин за капустою. Звичай капусту ми вирощували самі на городі іншої бабусі. І в моєму розумінні вона мала бути твердою. Тут мене малого вперше відправили в овочевий магазин. Я ж хочу принести хорошу капусту. Я починаю брати цю капусту, а вона вся м'яка. Вона в'яла. Я не знаю, що мені робити. Мене ж бабуся насварить, якщо я принесу їй погану капусту. Як я можу принести бабусі погану капусту? Тобто Радянський Союз навіть капусту не міг нормально виростити.

Усе це було очевидно і врешті все це вибухнуло.

Якщо повернутися до дати 24 серпня — чи всі представники демократичної опозиції підтримували проголошення незалежності?

Були різні концепції проголошення незалежності. Тобто, що таке українська опозиція у Верховній Раді УРСР?

Була так звана група 239, це комуністична більшість. Причому українці, звичайно, сприймають реальність гумористично. І з сьогоденної перспективи «група 239» не трактується як гумор. Майже ніхто не розуміє, чому це має викликати якісь там посмішки. А тоді в країні, обпаленій Чор-

нобилем, усі чітко пам'ятали масу радіоактивного плутонію — 239.

«Хай живе КППС на Чорнобильській АЕС» — під час студентської революції з'являються такі транспаранти, кричалки.

Приблизно 100 депутатів, які обралися до Верховної Ради із червоними комуністичними «корочками», не ввійшли до комуністичної більшості. Тобто це був такий сірий простір. Це могли бути червоні директори на зразок Кучми або Пустовойтенка.

У Верховній Раді була, зокрема, група, яка увійшла в історію як Демплатформа КПУ, чи Демплатформа КППС. Тобто це переважно депутати зі сходу України, які водночас не були комуністичними ортодоксами. Це, умовно кажучи, персонажі такого ельцинського штибу. Зокрема, ми вже згадували Володимира Філенка, він був головою парткому радгоспу імені Юрія Гагаріна в Шелудьківці Зміївського району Харківської області.

Коли він починав свої перші виступи у Верховній Раді, у парламентських журналістів буквально відпадали щелепи: «Що він несе?». Людина з посадою голови парткому говорила цілком антикомуністичні речі, це викликало абсолютний дисонанс у журналістів, які його слухали. І це провокувало шквал гострих, яскравих емоцій, які запам'ятовувалися надовго.

Демократична платформа була тією частиною політичного спектра, яка приєдналася до Народної Ради. А в самій Народній Раді були рухівці, представники Української республіканської партії та інших політичних сил.

Ну от, врешті-решт формується такий спектр. У різних депутатів, які ввійшли до Народної Ради, було різне бачення того, як правильно проголосити незалежність. Бо, наприклад, професор Володимир Гриньов із харківського середовища вважав, що недостатньо проголосити незалежність. На його думку, перед проголошенням незалежності або паралельно з ним необхідно було заборонити комуністичну партію. Інакше країна перетвориться на

тоталітарну державу й заповідник комунізму.

І, власне, ключовим епізодом 24 серпня могло стати те, що частина Народної Ради без заборони комуністичної партії не проголосує за незалежність України. Є відео Ярослава Кензьора, де Народна Рада збирається за круглим столом, за яким вона зазвичай збиралася на третьому поверсі Верховної Ради, і голосує, що ми ставимо голосування за акт проголошення незалежності в пакеті із заборonoю комуністичної партії.

Виникає питання, чи комуністи проголосували б за такий пакет? Це дуже складна конфігурація. Коли я говорив із Філенком на цю тему, він пояснював, що, у принципі, вони собі уявляли, що сценарій міг бути таким: ставимо на голосування пакет, і спочатку комуністи не голосують. Але, цитуючи того ж Філенка, «рідкий комуніст допливе до середини Дніпра».

Верховна Рада була щільно оточена людьми. А підземний перехід між Верховною Радою і Кабінетом Міністрів був завбачливо замкнений на ключик. Хто ж замкнув на ключик перехід? Богдан Гаврилишин у своїх спогадах і інтерв'ю переконував, що це зробив особисто Леонід Макарович Кравчук.

І Філенко вважав, що комуністам ніде було переодягатися. Тобто вони проголосують — рано чи пізно, можливо, не з першого разу. Уявімо собі сценарій, що комуністи не проголосували в пакеті за акт проголошення незалежності й за заборону комуністичної партії. Що буде далі? Люди дивляться трансляцію. З усього Києва починає збиратися ще більша кількість людей перед Верховною Радою.

Добре, якщо не з першого разу, то з другого комуністи проголосують і за перше, і за друге. І це пояснює, чому частина Народної Ради не проголосувала за Акт проголошення незалежності. Там є 12 голосів, які, так би мовити, не встигли натиснути кнопку. Бо вони чекали, що це голосування, найімовірніше, буде провальним...

Врешті Акт був проголошений рівно о 18-й годині 24 серпня 1991 року, а наступного дня комуністична партія не була заборонена, але було припинене її функціонування рішенням президії Верховної Ради, що, у принципі, мало подібну силу, хоч і меншу легітимність.

4 вересня 1991 року Олександр Мороз, який тоді очолював фракцію комуністичної партії у Верховній Раді, оголосив про розпуск цієї фракції і комуністична більшість у Верховній Раді формально перестала існувати.

Але це вже була дещо інша історія.

Ти розмовляв із багатьма героями та свідками тих подій. А кого, на твій погляд, можна назвати неочевидним героєм, який відіграв велику роль того дня?

Я вважаю, що до подій 24 серпня найбільше причетні три постаті.

Передусім це Левко Лук'яненко. Людина, яка за ідею української незалежності мало не заплатила життям. Радянський суд виніс йому смертний вирок, який згодом замінили на понад чверть століття концтаборів. І замість кулі катів він, зрештою, отримав на свій день народження 24 серпня Акт проголошення незалежності, за який проголосували навіть комуністи.

Тобто це людина, яка власним прикладом продемонструвала абсолютну жертовність у боротьбі за незалежність.

Другою такою людиною був Кравчук. Бо Кравчук відчув, куди дує вітер історії. Історія Кравчука, якщо порівнювати з біблійною історією, це Савло, який перетворюється на Павла. А для будь-якого історика такі історії — це фантастичний дарунок. Бо людина, яка переживає метаморфозу — це щось таке дуже давньогрецьке, архетипічне.

Так само неймовірно цікавою для мене є історія Дмитра Павличка. Людини, яку ще хлопцем під час Другої світової війни вигнали з УПА. Згодом він став поетом, який, попри все, досить непогано почу-

вався в радянській системі. Це історія певного пристосування. Але як у Кравчуку свого часу волиняка переміг комуняку, так і в Павличку зрештою перемогла українська ідентичність. Вона завжди виявлялася вищою за політичні компроміси та угоди, на які йому доводилося йти.

І в день 24 серпня Павличко був своєрідним «офіцером зв'язку» між комуністичною більшістю і опозиційною меншістю, яка спродувала ідею, що саме сьогодні необхідно проголосити незалежність. Він бігав, він переконував, він пояснював. Ну і врешті саме він та Іван Заєць побігли з уже погодженим текстом Акту проголошення незалежності до машинного бюро, де Людмила Шокута видрукувала цей текст за лічені хвилини. І вони чимдуж кинулися назад. Павличко у своїх спогадах пише, «що мені ввижається, що за мною несуться душі Максима Рильського, мого вчителя поезії, мого брата, якого гестапо вбило...». Тобто всі ті гетьмани і простолюдини, шибеники й поети, усі ті душі, які боролися за незалежність, сподівалися на незалежність, мріяли про незалежність... Павличкові ввижалося, що він несе цей Акт як естафетну паличку, а за ним усі ці міради душ. Хоч із ним біг тільки Іван Заєць. І от вони добігають до сесійної зали... Ми з Іваном Зайцем колись пройшли власне цим маршрутом, яким вони пробігли. Там не все так просто. Тобто ти маєш спочатку піднятися на один поверх, потім спуститися, потім пройти підковою, потім назад. Це схоже на лабіринт. Не Мінотавра, але лабіринт. Й от добігають вони до сесійної зали. Леонід Макарович Кравчук сидить на своєму місці голови Верховної Ради. І Павличко йому дає цей Акт. Каже: «На, читай!». Він чомусь був на «ти» в той день із Кравчуком, хоч зазвичай вони одне одному говорили «ви». «На, читай!». Той читає, але не квапиться ставити на голосування. Каже: «А може, перенесемо? А може, на понеділок?».

І Павличко вибухає: «Читай, а як ні, то я задушу тебе!». Я Кравчука запитував, чи так було? Він каже: «Так. Щось він таке

сказав, що я тебе вб'ю або задушу. Було». І це відбувається десь приблизно за 15-20 хвилин до голосування. Кравчук ставить на голосування спочатку постанову про те, що Верховна Рада України зобов'язується: пункт перший — проголосувати Акт проголошення незалежності; пункт другий — виставити його на референдум першого грудня. Це було геніальне юридичне розв'язання всіх цих компромісів між більшістю і меншістю, бо ця постанова імперативно зобов'язує всіх у Верховній Раді проголосувати за Акт проголошення

Яцек Куронь свого часу в багатьох своїх інтерв'ю і публічних виступах повторював, що, на відміну від Польщі, Україна ніколи не мала такого гріха, щоби ставати на шляху польської незалежності, тоді як Польща ставала на шляху української незалежності принаймні два рази.

незалежності і юридично закріплює компроміс, що потім ми 1 грудня поставимо це на голосування на референдумі, тобто ми дотримуємося всіх необхідних процедур.

І це збільшило легітимність цього Акту, між іншим, про що говорив академік Ігор Рафаїлович Юхновський. Кравчук поставив спочатку цю постанову. І це було водночас сигнальне голосування. Тобто юридично й політично це була абсолютно геніальна гра. Коли українці самі про себе жартують, що українці ніколи не втрачають можливість втратити можливість, то цей жарт точно не про цей день. Це була просто фантастична історія, коли знайшли таку політичну й таку юридичну конфігурацію, що більшість наявних

комуністів зрештою були вимушені проголосувати.

І, по суті, це було сигнальне голосування: проголосують комуністи чи не проголосують? Ну й коли табло показало 321 голос за — я казав, що 12 членів Народної Ради не проголосували, не взяли участі в цьому голосуванні, — то Кравчук поставив на голосування вже Акт проголошення незалежності. Він зачитує, у нього дещо зривається голос.

Дмитро Павличко захопився своїми плюсквамперфектами. Коли він починав читати, що смертельна небезпека, яка нависла була, оце «нависла була», оцей плюсквамперфект, тобто давній минулий час, то в Павличка це видавалося логічним. Вона ж не висить, вона ж у минулому висіла, ця смертельна небезпека, то точніше написати не «нависла», а «нависла була», тим більше, що українська мова це дозволяє. Це я практично дослівно відтворюю те, що він мені сам казав.

І от Леонід Макарович дещо затинається від хвилювання на читанні цього тексту. Дочитує його врешті-решт і — 346 голосів за. І вже не треба було шукати отих додаткових пакетних голосувань із заборною комуністичної партії тощо. Тобто це сталося пізніше.

От ці три людини — Лук'яненко, Кравчук і Павличко — зробили це.

А небезпека була тоді вже справді в минулому?

Тому, власне, Павличко написав, що смертельна небезпека, яка «нависла була», яка була в минулому. Власне, ця преамбула певною мірою була вимушена. Бо в оригінальному тексті — написаному Левком Лук'яненком разом із Леонтієм Сандуляком, який потім правив Сергій Головатий та інші члени погоджувальної групи — вони посилялися на волевиявлення українського народу.

Комуністи категорично були проти. Вони вважали, що волевиявлення має якраз проявитися на референдумі. І тому вони були категорично проти тієї преам-

були, яку запропонував Левко Лук'яненко. І Павличко експромтом написав про смертельну небезпеку, маючи на увазі загрозу заколоту в Москві.

Власне, референдум щодо незалежності мав стати таким запобіжним механізмом. Тобто, що в майбутньому ніхто вже не міг поставити під сумнів те, що зробили депутати 24 серпня 1991 року.

Ну, це як увійти в річку двічі. Неможливо. Коли народ каже «так» про оголошення незалежності, то ти вже не зможеш зібрати ту саму кількість тих самих людей, щоб вони сказали «ні». Тобто це назавжди.

Бо результат був однозначний. Навіть у Криму, навіть у Севастополі...

У Севастополі — 57%.

Так, більше, ніж у Криму, здається.

У середньому 54,5%, здається, по Криму було.

Але, власне, чи за цією волею народу стояло виключно бажання мати свою незалежну країну?

Вочевидь, ні. Тобто було б великим спрощенням казати, що всі українці в той момент були настільки свідомі, настільки індоктриновані цією ідеєю, що вони спали-спали, а тут раптом прокинулися.

У різних людей була різна мотивація. До того ж не треба забувати, що був мільйонний контингент радянської армії. Усе, що завгодно. І Алтай, і Чукотка, і Центральна Азія, і Росія.

Хто мав право голосувати на референдумі?

Усі, хто перебував на території України. Але водночас — це взагалі фантастична історія — голосування в той день розпочалося в Тихому океані. Тобто не треба забувати, що величезна кількість українців служила, працювала по всьому світу й багато хто хотів просто долучитися хоча б символічно.

І деякі кораблі, наприклад, Чорноморського флоту 1 грудня перебували в Тихому океані. Тобто голосування за Акт проголошення незалежності почалося в Тихому океані.

Я говорив із багатьма учасниками, свідками тих подій, з письменником і тодішнім депутатом Верховної Ради СРСР Юрієм Щербаком. Він оцінює суспільство приблизно на 30-30-30.

Третина — це ті, для кого була важлива українська історія, українська мова, українська незалежність як комплекс, які були дійсно індоктриновані цією ідеєю української незалежності й культури. Це раз.

Третина — це були ті, хто буде голосувати за ковбасу. Бо тоді входила в гру оця аргументація про ковбасне голосування. Тобто, що Москва з'їла наше сало. І якщо ми від них відділимося, то Україна є настільки багатою республікою, що ми будемо жити значно краще, що ми зможемо нарешті самі себе забезпечувати, у нас не будуть забирати хліб і ковбасу.

І ще третина — це були ті, хто голосував так, як скаже начальство. А хто був начальством в УРСР? Формальним головою Української Республіки був голова Верховної Ради. Тобто, як скаже Кравчук, який сам і зачитав Акт проголошення незалежності.

Мені здається, що ця гіпотеза дуже близька до того стану справ. Я розпитував багатьох людей, з якими емоціями вони йшли на виборчі дільниці? Марія Бурмака сказала, що йшла вбивати СРСР. Їй тоді було 21, чарівна молода дівчина, яка співає чудових пісень, з таким зловісним виразом обличчя говорить: «Я йшла вбивати СРСР». Це було прекрасно! Тобто насправді мотивації були дуже різні. Від «я йшла вбивати СРСР» до «москалі з'їли нашу ковбасу».

Хочу запитати про Польщу, яка визнала українську незалежність 2 грудня 1991 року, день по референдумі. Власне, вона була перша, чи разом із Канадою?

Перша. Причому Ян Кшиштоф Білецький, коли десь за рік зустрівся з тодішнім прем'єр-міністром Канади Браяном Малруні (тільки Білецький тоді уже не був на посаді). От прем'єр-міністр Канади й каже: «О, я тебе пам'ятаю, ви тоді нас обскакали з визнанням незалежності, нам було б дуже важливо для нашого порядку денного, щоб саме ми визнали першими, але ви нас випередили».

А Білецький йому відповідає: «Знаєте, у вас на Заході люди мають вихідні, а ми на Сході Європи працюємо без вихідних. Тому ми вас обігнали».

Багато років тому я розмовляв із польськими дипломатами, які прибули до Києва після проголошення незалежності. Вони розповідали мені, що це була місія, яка мала спостерігати за перебігом подій. Тодішній міністр закордонних справ Польщі Кшиштоф Скубішевський у східній політиці керувався доктриною Гедройця, і Польща мала одразу визнати незалежність України. Наскільки це був важливий крок?

Яцек Куронь свого часу в багатьох своїх інтерв'ю і публічних виступах повторював, що, на відміну від Польщі, Україна ніколи не мала такого гріха, щоби ставати на шляху польської незалежності, тоді як Польща ставала на шляху української незалежності принаймні два рази. Один раз у 1918 році, другий раз у 1921 році.

Мені видається, що покоління Яцека Куроня, Кшиштофа Скубішевського (міністр закордонних справ у 1991 році) і тих поляків, які настільки добре пам'ятали всю цю історію і всю цю несправедливість, породжену ситуацією 1918–1921 років, що мали сміливість спокутувати ті гріхи, до яких вони не були причетні. На відміну, на жаль, від частини сьогоденного польського керівництва, яке залізло в труну Дмовського і звідти нам щось розповідає.

Росія мала проблеми з визнанням української незалежності?

Це дуже цікавий момент. 27 листопада 1991 року Джордж Буш-старший збирає в Білому домі представників українських громад діаспори й каже, що якщо вони проголосують на референдумі за незалежність, він її визнає. Але в нього є шість умов. І він їх називає. Ну, в української діаспори в Штатах це викликало ейфорію, попри доволі складні умови, більшість із яких, у принципі, відповідали інтересам України.

Звичайно, стався витік. Коли президент США говорить такі сенсаційні речі в присутності 30-40 людей, про повну секретність дуже складно говорити. Ясна річ, що хтось вийшов і відразу повідомив пресу, що Сполучені Штати Америки визнають українську незалежність.

Через кілька днів, 30 листопада, Буш телефонує спочатку Горбачову. Горбачов був страшенно роздратований і вважав, що Буш втручається у внутрішні справи СРСР. І хвилин 30 йому про це розказував. По суті, було відчутно, що він цим дуже незадоволений. Але справа зроблена. Після Горбачова Буш телефонує Єльцину. І тут уже Єльцин здивував Буша. Єльцин сказав, що в інтересах російської федерації визнати українську незалежність якнайшвидше, бо це вплине на те, наскільки стосунки будуть добросусідськими. Буш цього не очікував і був дуже сильно здивований.

Зрештою, він його перепитав ще й у контексті збереження Радянського Союзу. І Єльцин йому пояснив, що без України Радянський Союз не може існувати, бо інакше він перетворюється просто на мусульманську країну. Це майже дослівна цитата. Слава Богу, усі ці переговори опубліковані в США на сайті бібліотеки імені Джорджа Буша-старшого.

3 грудня, якщо мені пам'ятати не зраджує, Єльцин телефонує Кравчуку й говорить, що росія визнає незалежність України. Це складна історія, бо потім ми бачили багато інших моментів...

Достатньо швидко з'явилися територіальні претензії до України...

Територіальні претензії з'явилися буквально наступного дня після проголошення незалежності, здається, у неділю, 25 серпня, коли Павло Воцанов, пресекретар Єльцина, говорить про територіальні претензії до тих країн, маючи на увазі Україну, які проголосили незалежність.

28 серпня в Україну прилетіла делегація: Руцький, Собчак та ще кілька депутатів Верховної Ради СРСР, які намагалися зрозуміти, що тут відбувається насправді й чи не перетворюється Київ на такий собі заповідник комунізму.

Ніч вони проводять у Верховній Раді. Дуже ефектна картинка: пізно вночі вони дають пресконференцію, сидячи в президії Верховної Ради й відповідаючи на запитання преси.

І українські депутати цих московських гостей, що називається, «розмазали по асфальту». У результаті вони написали комюніке про те, що росія не має жодних претензій до української територіальної цілісності. Ба більше, після цього, наприклад, Казахстан почав вимагати, щоб до них вони теж прилетіли й теж підписали таке саме комюніке, як з Україною. Тобто тут треба чітко сказати, що в частині російського істеблішменту тоді було, можна сказати, більше мудрості, ніж тепер.

Цікаво, що ідея шантажувати Україну відлученням Донбасу і Криму з'являлася в оточенні Горбачова. На початку листопада Георгій Шахназаров, один із його помічників, пише йому записку, у якій викладає цю ідею. Якщо Україна відділяється, то ми в неї забираємо Донбас і Крим.

Тобто сказати, що в росії була якась одностайність у цьому питанні, було б великим перебільшенням. Але єльцинське крило пішло на всю цю історію, ймовірно, зі сподіванням, що тут усе економічно завалиться, і потім ці хохли прибіжать самі з проханням, мовляв, ми хочемо назад у сім'ю.

Про це свідчить початок переговорів уже 7 грудня в Біловезькій пущі. Справа

в тому, що Кравчук на певному етапі перестав їздити на зустрічі, пов'язані із підписанням союзного договору. На відміну від Єльцина, Шушкевича й Назарбаєва.

Горбачов, як майстер підкилимної гри, після чергового раунду засідань у Ново-Огарьово вийшов разом із Єльциним, Назарбаєвим і Шушкевичем до преси й перед камерами змусив їх публічно зобов'язатися підписати нову союзну угоду. Їх, що називається, приперли до стінки, і вони це зробили.

Єдина людина, яка не мала таких публічних зобов'язань, це був Кравчук. Бо він просто не приїхав на цю зустріч. Він завжди відправляв туди Плюща чи Фокіна, а сам не їхав — між крапельками, між крапельками...

І от він приїжджає у Віскулі...

Із сильною позицією, бо вже після референдуму і він став президентом...

Вочевидь. Борис Миколайович Єльцин мав публічне зобов'язання і Горбачов йому дав текст надрукованої нової Союзної угоди. Каже: «Борисе Миколайовичу, я до тебе маю велике прохання — як побачиш Кравчука, то хай би він підписав. Ми готові на будь-які зміни, на будь-які редакції, на будь-які винятки для України, тільки хай би він підписав».

І Єльцин приїжджає у Віскулі з цим текстом, і перше, що він робить — кладе папірець на стіл і каже: Леоніде Макаровичу, я маю для вас доручення від Михайла Сергійовича, таке й таке. Підпишете? Кравчук каже: не підпишу. Єльцин: а чому? «Розумієте, якби мене запитали про це два тижні тому, я б сказав, що мені треба повернутися до Києва, зібрати Верховну Раду, запитати їхню думку, що вони думають з приводу підписання нової союзної угоди. А тут мені немає сенсу їхати туди. Бо мій народ 90,32% проголосував за те, щоб Україна була незалежною. Я навіть говорити тут зараз про це не можу. Я не маю права».

І Леонід Макарович мені розкажує: «Дивлюся на Єльцина, відчуваю, що до нього

не доходить. Кажу: Борисе Миколайовичу, от якби ви були на моєму місці й Горбачов вам сказав би підписати, ви б кого слухали, Горбачова чи свій народ? “Ну, я б свій народ слухав”. От і я буду слухати свій народ».

І в Єльцина закінчилися аргументи, він поплив. Кравчук переговорив Єльцина. Станіслав Шушкевич мені всю цю історію так само розповідав. Це було дуже кумедно, він розказував це в дуже гарних подробицях.

І, по суті, вони почали думати тільки після цього, що робити далі. От тоді вже з'являється ця фраза, що країни-засновники Радянського Союзу констатують, що СРСР як геополітична реальність перестає існувати. Це фраза Геннадія Бурбуліса, тоді одного із найближчих соратників Єльцина. Я з ним теж розмовляв, ми про це записали велике інтерв'ю.

І після цього все пішло як по маслу. Вони написали ці біловезькі статті. Єльцин, очевидно, сприймав це більше як такий тимчасовий розвиток. Тобто розлучення, яке потім, найімовірніше, закінчиться новим об'єднанням на нових умовах.

Але де-факто сталося так, як сталося. Тобто цей розрахунок абсолютно не спрацював. Кравчуку йшлося про незалежність, а не про якісь тимчасові розрахунки.

КУЛЬТУРЕВЮ

Про переміщення українського тіла в просторі

Роксоляна Свято, Київ

Фото надані командою Українського павільйону

Подорожі завжди були важливою частиною мого життя, моєю незмінною потребою і радістю. І я тут не так про туристичні насолоди чи потяг до розширення горизонтів (хоч і це мій давній адреналін, ефективність якого ослабла хіба в останні п'ять років), а радше про сам процес: подорож як відносно тривалий рух у певному напрямку. Навіть якщо й наперед визначеному, то все одно з безліччю невідомих.

На одному з життєвих етапів мені навіть здавалося, що саме в дорозі я найбільше стаю собою. Власне, тією версією себе, якою мені найдужче хотілося б бути: легкою, вільною і відкритою до всіх потенційних змін. Тією, у якій цікавість переважає страхи й сумніви, а всередині незмінно живе відчуття, ніби (майже) усе можна почати з чистого аркуша хоч нині.

«Найголовніше — вийти з дому», — співала «Пікардійська Терція», а я пакувала (найважчий для мене етап у будь-якій мандрівці) і подумки підтакувала, ніби ці слова звернено безпосередньо до мене.

Навіть банальні залізничні подорожі між Києвом і Львовом, до яких я звикла ще з дитинства, багато років відчувалися як особливий час, який навіть проживався по-іншому, — повільніше й наче трохи відчужено; не як «відщипнутий» від щоденних годин у добі (та й тоді ще не було ані потреби, ані звички постійно щось наздоганяти), а навпаки, ніби до них доточений. Час для спостережень за рухомими ландшафтами, випадковими людьми, врешті власними відчуттями і сподіваннями, яким нечасто вдавалося знайти словесне вираження.

І хоч більшість мого життя минала в Києві, я все одно почувалася людиною, яка більше рухається, аніж сидить на місці. Я любила бути в обох «своїх» містах, відчуючи їх як дім і в різному віці віддаючи перевагу то одному, то другому. Неважко було заманити мене й туди, де мені вже бодай раз бувало добре. Та найбільше мене принадажували місця, де я нічого не знала. Я любила в них опинятися і відчувати

в горлі легкий лоскіт від усвідомлення, що до цього простору в мене ще немає жодних очікувань. А якщо так, можна просто все відпустити й побути там, де опинилася. Або, навпаки, безкарно наповнити простір своїми проєкціями й вирушити далі ще до того, як вони встигнуть розбитися об реальність. Блукання незнайомими дорогами, прислухання до нових людей і звуків нових міст і місць було частиною тієї дороги, яка наповнювала й не виснажувала, а ще завжди закінчувалася в тій точці, звідки й починалася, — з дому.

Звісно, з часом відчуття новизни потроху затирилося, сприйняття змінювалися, і не всі пересування сприймалися вже як радість. Автобусні переїзди, приміром, перетворилися радше на тягар; а будь-який перетин українського кордону в західному напрямку (о так, завжди лише в західному) — на мучівне випробування. І хоч я вже з покоління «чорнобильських»

дітей, які ще в дитинстві побували в омріяній Західній Європі (задовго до того, як туди нарешті потрапили батьки), кожен перетин кордону я ще довгий час сприймала з особливим трепетом. Було в цьому щось від переходу в інший світ, навіть від трансгресії — хай навіть про саме слово я дізналася значно пізніше.

А ще мене з юності переслідував дивний страх якоїсь бюрократичної катастрофи на кордоні. Що мене можуть затримати, забрати документи і, нічого не пояснюючи, відправити додому (в кращому разі). Чистий тобі Кафка! Чи то міжпоколіннева відрижка холодної війни — бо ж сама я про залізну завісу знала хіба з сімейних розповідей про маминих «вуйків», які тікали з Галичини від «совітів». (Найбільша ж іронія в тому, що через дурну бюрократичну помилку в паспортному столі одного разу все саме так і сталося, і мені таки довелося пішки, з речами й уже без іноземного паспорта, повертатися в Україну. Світ на цьому не запався. І навіть подо-

рожі на «Захід» не скінчилися. Та це вже зовсім інша історія.)

Міркуючи про те, як я змінилася від 2022 року, я мимоволі думаю і про дорогу.

Її не стало менше в моєму житті — може, і навпаки. Але іншим стало буквально все довкола, а головне — всередині.

Звісно, зміни в способі руху — далеко не найважливіше, що сталося з нами всіма за час повномасштабної війни. Та я не лише про закриті летовища й недоступні дешеві авіалінії, до яких так легко звиклося за ті декілька років без шенгенських віз. І не про повернення до наземного транспорту, який на окремих ділянках тепер уже рухається майже зі швидкістю диліжансів (стало ледь не мемом порівнювати нинішні багатоденні переміщення українців Європою з подорожами в якому-небудь XIX столітті). І навіть не про ренесанс Укрзалізниці, яка в умовах справжніх загроз життю являє чудеса винахідливості й витривалості, несподівано перевершуючи чимало європейських залізниць і в надійності. Щоправда, міфом незламності теж не варто зловживати, адже воєнна реальність надто брутальна і швидка, здатна в одну мить перемолоти всі героїчні історії разом із причетними до них людьми.

Та мені йдеться радше про речі менш буквальні, але від того не менш підставові.

Усі вони так чи так пов'язані зі змінами у відчутті себе в просторі й часі та дорогою в її найширшому сенсі. Мені йдеться тут про дорогу вимушену і свідомо обрану — і про тонку, часом майже неловиму, відмінність між обома. Про шлях додому й вибір (не)повернення. Про втечу й відмову від неї. Про рух як право і (вибірковий) привілей. Нарешті про дорогу як тягар і як радість — і ще трохи про втрачений рай безтурботності.

Більшість із цих тез, здається, цілком очевидні й легко надаються до розгортання. Частина з них має великий вибуховий потенціал для «срачів» у соцмережах, але водночас, здається, і для взаєморозуміння

— залежно від того, як ними скористатися.

Зрештою, саме поняття дороги до того метафоричне й обтяжене стількома конотаціями, що ним можна описати й усе життя людини, і навіть війну в сукупності різних людських доль. Нашу нинішню війну зокрема.

Досить згадати «Погані дороги» Наталі Ворожбит, що спрацьовує на перетині буквального образу розбитих доріг і прозорі, але багаторівневої метафори життєвих шляхів іще першого, доповномасштабного, етапу війни.

Або «Дорога...ми»: таку назву має цього-річна збірка оповідань української авторки Мар'яни Лелик. Низка жіночих історій, так чи так пов'язаних із війною росії проти України й дорогами та перехрестями людських доль. Ці оповідання — не лише відбитки реальних людських виборів і поневірянь (а всі вони мають документальну основу), а й історії про незбагненні людські долі (життєві стежки?), об'єднані гіркою спільністю займенника «ми». Тих «ми», які, попри різні біографії і геть різні вибори, опинилися на спільному роздоріжжі.

Ефект миттєвого впізнавання стався зі мною навесні цього року, коли, тимчасово будучи у Відні, я прийшла на зустріч із покровським оленем Жанни Кадирової під час його довгої мандрівки на 61-шу Венеційську бієнале.

Мова, звісно, про її скульптуру «Оригами Олень», створену, як нині здається, у майже доісторичному 2019 році для міста Покровськ на Донеччині, тепер остаточно поглинутому війною.

Позірна невагомість японської паперової фігурки проти важкого матеріалу реальної скульптури. Поставлений на місці колишнього монумента радянському танку в міському парку (саму статую було створено в рамках програми декомунізації публічного простору), він протримався там лише до 2024 року, коли через загрозу знищення його евакуювали, попередньо зрізавши з постаменту.

SECURITY GUARANTEES

**Ukrainian Pavilion:
The Origami Deer by Zhanna Kadyrova
On the Way to Venice**

8.03	Warsaw
10.03	Vienna
12.03	Prague
13–14.03	Berlin
18–19.03	Brussels
23.03	Paris

Вивезення було ризикованим і для самої мисткині, і для цілої команди з порятунку, адже відбувалося під загрозою обстрілів; а «зрізаний» олень втратив опору й можливість міцно стояти на своїх залізобетонних ногах.

Бетонний артефакт на відкритому причепі ніби й поставили посередині внутрішнього дворика Музейного кварталу в центрі Відня, але його було навіть не одразу помітно на тлі безтурботного дозвілля мирного туристичного міста. Скульптура ніби й важка, але не те щоб велика. Вона кудись прямує і опинилася тут лише тимчасово. На ній нічого не написано. До моменту публічного представлення про неї нічого не відомо.

Куди вже прозоріше? Але й це ще не все.

Кульмінацією всього проєкту стало розміщення статуї вже у Венеції, де вона не стоїть, а висить — прикріплена до крапу при вході в головні сади бієнале. Міцна й невагома водночас, вона буквально підвішена в повітрі: нікуди не належить і нікуди остаточно не прибуває. Повернутися в початкову точку вона вже не зможе, навіть якщо простір стане знову доступним, адже стояти, як колись, вона вже не вміє. Ні, для мене це навіть не метафора

тих мільйонів українців, які виїхали за кордон (хоч знаю, що Жанна Кадирова закладала й такий сенс). Цей олень для мене — радше всі ми, незалежно від місця перебування чи вибору. Підвішені в невизначеності, ми навіть приблизно не можемо уявити свого майбутнього — і приватного, і колективного. Може, нам навіть вдасться повернути той постамент, на якому ми колись стояли, але стоятиме він уже в зовсім іншому просторі. І щоб його переприсвоїти, нам доведеться його перестворити. І ми в ньому будемо вже зовсім не тими, що колись. Із новими точками опори. З новими силами. І новими горизонтами.

Але поки що ми в дорозі.

Інституція з найдовшою тяглістю: Києво-Печерська лавра в українській історії

Ольга Петренко-Цеунова, Київ
Фото з відкритих джерел

*А вдалині вже
Лавра нездвиженна
вечірнє сонце брала
на хрести...*

Ліна Костенко
«Маруся Чурай»

За минулі кілька тижнів (ба навіть за минулі кілька років) Києво-Печерська лавра стала головним ньюзмейкером із-поміж релігійних установ України.

Із нещодавнього: 28 червня 2026 року на подвір'ї лаври після довгого підготовчого періоду встановили погруддя гетьмана Івана Мазепи, відновивши історичну справедливість щодо лаврського доброчинця, який три століття замість шани отримував анафему.

За два тижні до того від влучання російського дрона палав дах Успенського собору лаври. Напередодні обстрілу з'явилась інформація про те, що до Дальніх печер, доти незаконно утримуваних представниками московського патріархату, нарешті вдалось отримати доступ працівникам заповідника.

Поворотною точкою поновлення української духовної присутності в лаврських стінах стало Різдвяне богослужіння митрополита Епіфанія в Успенському соборі 7 січня 2023 року. Тоді вперше за довгий час в обителі під час літургії лунала українська мова. Ця подія надихнула та об'єднала багатьох свідомих українців, незалежно від їхньої віри. Подальший перебіг подій лише усталював українську присутність у лаврі: перша служба митрополита Епіфанія в Ближніх печерах, концерт старовинної духовної музики колективу «Хорея Козацька» в лаврській Трапезній, презентація збірника барокової поезії «Гімни і трени. Українська геральдична та пропам'ятна поезія XVI–XVIII ст.» в упорядкуванні Ва-

Вертоград Києво-Печерського монастиря із засновниками Антонієм і Феодосієм

лерія Шевчука. Усе це так пасувало лаврським стінам, у яких українське слово й дух лунали і сто, і чотириста років тому.

Тим часом у чатах прибічників московського патріархату висловлювали обу-

рення і порівнювали працівників заповідника й українське духовенство Православної церкви України з войовничими безбожниками 1920-х, а культурні події в Трапезній, присвячені духовності

українського бароко, гостро критикували як невідповідні для релігійної установи.

Вагомість повернення українського виміру в історії лаври можна усвідомити, лише пригадавши її тривалу історію. Адже саме ця інституція найдовше зберігала свою тяглість — навіть тоді, коли переривалася традиція державності.

Середньовічний Київ складався з трьох самодостатніх частин: Верхнє (княже) місто, Поділ і лавра. Святі Антоній і Феодосій заснували її як місце усамітнення, проте вже скоро монастир став ключовою культурною інституцією. Тут укладали літопис, писали ікони, зіцлювали хворих. Лавра наслідувала візантійську традицію, включно з легендою про заснування монастиря з волі самої Богородиці, яка вирішила собі спорудити дім і обрала для цього майстрів із Царгорода.

Історії про те, як чудесним чином постав монастир і чим прославилися його мешканці-ченці, зібрані в Києво-Печерському патерику. Текст складається з листування двох вихідців із Печерського монастиря, Симона й Полікарпа, на початку XIII століття. Патерик захоплював читачів не лише богоспасенними думками, а й карколомними сюжетами. Тому книжку багаторазово перевидавали, редагуючи давні тексти й доповнюючи новими історіями та ілюстраціями. За свідченням Михайла Грушевського, патерик був «бестселером» серед українських читачів до середини XIX століття.

Утім, вплив лаври поширювався далеко за межі Києва. 1638 року печерський чернець Афанасій Кальнофойський видав книжку «Гератургима, або Чуда», у якій перекинуто місток між середньовічною і ранньомодерною історією обителі. Автор порівнює лавру зі Святою землею і заохочує читачів здійснювати паломництво саме до київських печер.

Ще однією ланкою, що утверджувала історію Русі як свою, стала канонізація руських святих. Процес активно підтримував митрополит Петро Могила (на початку духовної кар'єри він був архімандритом

Києво-Печерської лаври). У цей час були написані служби княгині Ользі, князеві Володимиру, мученикам Борису і Глібу, Михайлу Чернігівському. Наявність власних святих із давньою історією утверджувала Київське християнство й поширювала його вплив на православні терени всієї Східної Європи.

Період між Руссю і Гетьманщиною не був для Києва безчассям — попри набіги, руйнування і спалення міста (і Подолу, і лаври, й інших районів). Виставковий проект «Київське князівство XIV–XV століть: український фактор у безпеці Європи», відкритий торік у стінах лаври, демонструє, що після навали 1240 року життя в Києві не перервалося, а вже незабаром місто успішно повернулося до спільного європейського політичного простору. Увага до цього періоду історії повертає в національний гравітарив імена нашої тогочасної еліти — династій руських князів Гедиміновичів, Олельковичів і Гольшанських, які формували суб'єктність регіону та знайшли свій спочинок у Печерському монастирі. У цьому ж контексті знаковим стало відновлення надгробка визначному меценату — князю Костянтину-Василію Острозькому — у стінах Успенського собору.

Заповідник дедалі впевненіше транслює українські державницькі ідеї, демонструючи безперервність української історії та спростовуючи імперські міфи. Однією з таких ініціатив стала виставка до ювілею Єлисея Плетенецького 2024 року та канонізація цього видатного діяча. Саме він, ставши архімандритом лаври, 1615 року заснував на території монастиря першу в Києві друкарню і запросив до цього осередку найвидатніших тогочасних інтелектуалів, які незабаром стали й авторами, редакторами, перекладачами книжок, і першими викладачами новоствореної вищої школи.

І після дезінтеграції Русі, і після ліквідації Гетьманщини лавра й далі була осередком інтелектуального й культурного життя в XIX столітті. Навіть попри

Києво-Печерська лавра. Типографія С. В. Кульженка, 1888

примусову русифікацію і тривалий тиск російського синодального православ'я, лавра підтримала українську державність і створення української Церкви в 1917–1918 роках. 1 грудня 1917 року член Української Православної церковної Ради священник Микола Маринич на зборах братії Києво-Печерської лаври виголосив промову про необхідність відокремлення від всеросійської церкви та створення автокефальної української церкви. Так тривало до наступу російських більшовиків, які ліквідували монастир у рамках боротьби з релігією.

У лаврі постало Всеукраїнське музейне містечко — й українські вчені та митці, які розуміли цінність спадщини, намагалися її врятувати в епоху воєнничого атеїзму. Зокрема, у 1920-х роках завідувачем реставраційної майстерні в лаврі був Микола Касперович — художник із кола бойчуків.

Уцілівши, бодай зі зміненим функціоналом, у 1920-х, Успенський собор таки впав від рук енкаведистів у 1941-му, заздалегідь замінований і підірваний уже в час нацистської окупації Києва. Радянська влада довго заперечувала свою причетність до цього злочину, а розбір завалів розтягнувся на кілька десятиліть. Коли в 1990-х дійшла справа до відбудови зруйнованих більшовиками храмів та їхнього розподілу між конфесіями, лавра дісталася московському патріархату, перетворившись на осередок російської пропаганди. Архієпископ і професор-медієвіст Ігор Ісиченко згадував у розмові, що в 1980-х, під час роботи над дисертацією про Києво-Печерський патерик, він часто відвідував лавру для натхнення, а з появою там московського патріархату жодної духовної відради ці відвідини вже не могли принести. Чимало людей принципово не відвідували лавру за часів незалежності

Погруддя Івана Мазепи у лаврі

України саме з цієї причини. І так тривало до 2023 року.

Сьогодні лавра активно відновлює українське обличчя, хоч прибічники «руського міра» не зникли звідти одномоментно, тож спротив і далі триває. Проте, сподіваймося, процес уже незворотний.

Для розуміння того, чому за лавру точиться така боротьба, важливо пам'ятати її місце в українській історії. Адже це в лаврі в середньовіччі жили вільні духом ченці, які могли відмовити навіть київському князеві, якщо його прохання суперечило монастирському статуту. Це лаврою опікувалися наші великі мужі Ренесансу, які визначали геополітичну архітектуру в регіоні, і саме тут вони вважали за честь бути похованими. Це в лаврі в 1616 році надрукували першу в Києві книжку. Це в лаврі розквітало українське бароко в різноманітних духовних і матеріальних проявах. Це в лавру сходилися прочани різних станів — від селян до імператорів —

і вважали за необхідне відвідати київські печери бодай раз у житті. Це в лаврі під час наступу більшовиків 1918 року рятували вояків військ Центральної Ради.

Цьогоріч Києво-Печерська лавра відзначає 975-річчя свого заснування. І як втішно, що ця річниця наповнена українськими сенсами.

Говорити за склом: Крим у європейському архіві

Оксана Щур, Берлін

Фото **Аліна Руда** та **архів авторки**

Вишиті гостроносі черевички: жіночі й дівчачі, великі й маленькі — вишикувалися за склом у сховищі берлінського Музею європейських культур. Добре збереглися. Схоже, їх ніколи не носили. Це — «традиційне жіноче взуття». З інвентарною етикеткою.

Я маю такі самі черевички у власній шафі в Києві. Колись купила їх у Бахчисараї — за сто гривень, шалені для студентки гроші. Вони теж не ношені. Стоять собі на полиці, із часом перетворившись на декоративний спогад про Крим. Я ніколи не думала, чи справді можна їх носити на щодень.

А ось — «традиційний жіночий головний убір». Фес. Зазвичай такі вважають чоловічими. Науковий співробітник музею Маттіас Таден обережно дістає з полиці шапочку, оздоблену блискучими монетами. Вона датована серединою XIX століття, але самі монети — давніші, карбовані Кримським ханством.

Ми вбрані в одноразові білі халати, рукавички й респіратори. Після пандемії такі засоби не дивують. Але у фондосховищі це — додаткова дистанція. Захист минулого від дихання і шкіри сучасності.

Маттіас замикає шафу. В архівній тиші черевички й далі дивляться на мене. Тепер їх знову захищає блискуче скло, у якому відбиваюся я в захисному костюмі. Зараз вони — не просто зразок «народного ремесла». Не ілюстрація близького «східного сусідства». Це свідчення про півострів, який не починається з імперського завоювання. Коли Крим описують як «завжди інший», ці черевички стають контраргументом.

— Самі по собі предмети мовчать, — каже Маттіас. — Але ми можемо розповідати про них. По-різному.

Тут стає зрозуміло: зараз ідеться не про те, що ці черевички означали в 1929 році. І не те, що вони сьогодні значать для мене. Питання — хто має право говорити від їхнього імені.

Від лютого 2022-го це питання перестало бути академічним. Навіть музейні фондосховища втратили нейтралітет.

Музей європейських культур у Берліні (Museum of European Cultures, MEK) — частина Державних музеїв Берліна (Staatliche Museen zu Berlin), однієї з найбільших культурних інституцій країни; працює з історією повсякденності європейських спільнот від XIX століття до сьогодення.

Кримськотатарська колекція музею — унікальна для Західної Європи. Більшість предметів надійшли до Берліна під час етнографічної експедиції 1929 року.

Після анексії Криму у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022-му, музей активізував співпрацю з українськими інституціями — зокрема з Національним музеєм історії України та громадською організацією «Алем».

Повноцінна виставка цієї колекції запланована на 2027 рік.

Покинутий дім не стоїть порожнім

Кримськотатарська колекція цього музею налічує понад 600 предметів. Ретельно описані, каталогізовані. Усе має інвентарний номер.

Основну частину зібрав молодий етнолог Ганс Фіндейзен разом із дружиною Натою під час експедиції 1929 року. Придбання відбувалося за сприяння першого директора музею в Бахчисарайському палаці Усеїна Боданінського.

Без участі Боданінського ця колекція не існувала би такою, як бачимо її зараз. Невдовзі він втратив директорську посаду. А менш як за десять років після німецької експедиції його репресували й розстріляли. Зокрема — за зв'язки з іноземцями. Легальність не врятувала йому життя.

У шухлядах шаф фондосховища — дбайливо згорнуті в рулони найтонші вишиті хустки мараме. Їх привіз сюди із Криму Альберт Вахе в 1903 році. Зараз це — унікальна збірка.

Живописні роботи іншого етнографа, Вільгельма Кізеветера, показують кримських татар у побуті. Людські типи. Школа, кав'ярня, музичні виступи, весілля XIX століття задокументовані ним у Гурзуфі й Бахчисараї так, як зараз це роблять фотографи. Усього — понад 60 картин.

Ця колекція — не «трофейна». Хоч її згодом спробували доповнити: у час Другої світової один офіцер вермахту, у цивільному житті — музейник, зібрав у Криму цілу валізку етнографічних артефактів. Відомо, що їх коротко виставляли в Дрездені. Але далі сліди губляться. Можливо, усе згоріло під час бомбардувань Німеччини.

У покинутих домівках Криму інвентарних номерів не було.

Депортація в травні 1944 року відбулася без можливості забрати із собою те, що науковці називають культурною спадщиною. Речі, які не продають і не записують у каталоги. Те, що передається від господині до господині. Від батька — синові. Руш-

ники та килими. Весільні убори. Кухонне начиння. Браслети.

Їх не залишили — їх «розібрали».

Покинута дім не стоїть порожнім. У нього заходять інші люди. Нові сусіди, нова влада, музейники на службі нової держави. Щось опинилося в радянських музейних фондах. Багато зникло безслідно.

Десятиліттями історію Криму вибудовують як доведення «споконвічної належності» росії. У тій логіці кримські татари — етнографічна деталь, а не суб'єкт історії. Від 2014 року ця логіка — частина державної політики агресії. А музейна колекція в Берліні стала не лише архівом, а найбільшим на Заході доказом тривалої присутності кримських татар у Криму. Матеріальним, каталогізованим. Упертим — і тому незручним.

Етнографія як політика

Навіщо це було потрібно німцям тоді, у 1929 році? Чому до Криму споряджають

етнографічну експедицію і виділяють музейні кошти для закупівлі артефактів — одягу мулл, весільних обрядових речей, прикрас?

Складний період в історії Німеччини XX століття не почався одномоментно в 1933 році, коли до влади прийшла політична сила, що протрималася на верхівці аж до 1945-го. Інтерес до пошуків «коріння» виник і сформувався значно раніше. Зокрема, йдеться про наукове зацікавлення «готським корінням». Давні готи осіли в Криму в середньовіччі, а згодом розчинилися серед місцевого населення. У такій версії минулого Крим ставав частиною довшої історії «німецького світу». А кримські татари могли виявитися генетичними носіями готської спадщини.

Дослідження готської присутності набувало політичного сенсу. Якщо німці вже були тут колись, отже, може йтися про історичне право на повернення. Цього разу — назавжди. Так науковий інтерес ставав «аргументом».

Символом «німецького Криму» могла стати золота готська корона, знайдена поблизу сучасної Керчі. Зараз вона експонується на Музейному острові в Берліні, поряд із золотом Трої. Її історія також сповнена «білих плям». Легально придбана німецьким колекціонером Йоганнесом фон Діргардтом, вона дісталася Романо-Германському музею в Кельні як подарунок. Зараз «Корона Керчі» має статус археологічної знахідки, а не уособлює «історичне право». Справді, предмети змінюють сенс залежно від того, хто про них говорить.

Ганс Фіндейзен поїхав до Криму як етнограф. Повернувся із колекцією. Він розраховував на постійне місце роботи в музеї, але не склалося. Натомість згодом він отримав іншу посаду: працював у геббельсівському Міністерстві пропаганди. Але експедиція 1929 року відбулася фахово: речі описані, каталогізовані. Їх навіть коротко показали публіці. А потім відклали в сховище.

Мовчання інституцій

Після 1945 року етнографічні дослідження стали незручними. У Західній Німеччині свідомо дистанціювалися від усього, що мало бодай найменший стосунок до ідеологічних експериментів з історією. У Радянському Союзі кримськотатарська тема теж не була в пріоритеті. Складно вивчати те, що офіційно стерли.

Музейні колекції не зникли. Вони існують. Але замовкли.

Усе змінилося, коли кримські татари почали повертатися додому — уже в український Крим. Нинішня директорка Музею європейських культур Елізабет Тітмаєр, на той час — завідувачка відділу «Європа», у 1994 році відвідала Крим і згодом розширила колекцію, закупивши нові речі. Так тут з'явився, наприклад, килим, виготовлений в Узбекистані — країні, де тимчасово оселилися депортовані кримські татари. До Берліна почали приїжджати дослідники, які вперше бачили уні-

кальні речі свого народу, збережені там, де історія обірвалася.

Коли архів перестає бути нейтральним

Від 2014 року, а особливо від лютого 2022 року, інтерес до Криму загострився. А водночас зросла й потреба Музею європейських культур працювати з колекцією та робити її публічною. Те, що десятиліттями лежало у фондосховищах, раптом стало частиною актуальної розмови.

Для багатьох німецьких відвідувачів, розповідає Маттіас Таден, відкриттям стала сама близькість кримськотатарської культури, яка виглядає «східною». Те, що вважалося частиною абстрактного далекого «Орієнту», виявилось зовсім поруч, частиною європейської історії. У просторі, який вважався «своїм».

Кримським татарам ідеться не про «культурну екзотику». А про право бути вдома.

Майбутня виставка на основі колекції готується повільно — як і заведено

в західних європейських музеях. Наша розмова відбувається в січні 2026 року. Відкриття виставки заплановане на кінець 2027-го. Куратори, Маттіас Таден та Софія Ботвіннік, радяться з фаховими дослідниками та представниками громади, співпрацюють із київською громадською організацією «Алем» — не лише з наукових міркувань, а й з етичних.

— Я не маю особистого зв'язку із Кримом, — каже Маттіас. — Є речі, які я не можу відчувати. Але я можу про них прочитати.

Навчитися слухати.

Я запитую, чи відчуває він різницю між історичною та актуальною відповідальністю музею.

Він говорить про складність оцінювання та поєднання наративів. Музей не прагне звести їх до єдиної «правильної» версії. Крим називають мультикультурним простором. Історія Криму — це історія багатьох спільнот: кримських татар, українців, греків, вірмен, кримчаків, росіян. Але поліфонія не означає, що всі точки зору однаково рівні, правильні й достатньо обґрунтовані. Коли лунає формула «кримнаш», то музей має заперечити: не через політичну лояльність, а спираючись на матеріальні свідчення. Артефакти, які тут зберігаються, засвідчують про століття кримськотатарської присутності на півострові, задовго до імперського завоювання. Музей не відповідає гаслом. Його відповідь — у фактах і складності. У багатоплановій експозиції, яка показує історію як множинну — але не довільну. Минуле неможливо переписати — а лише перечитувати.

Звучить переконливо. Але в умовах асиметричної імперської війни навіть сама відмова від позиції стає позицією. Коли одна держава знищує культуру іншої, принцип «нейтралітету» більше не означає дистанцію — він означає рамку, у якій дозволено або заборонено говорити. Як намацати цю межу?..

Хто говорить за Крим

Заходжу в постійну експозицію Музею європейських культур. На початку — джамбе, вбрання кримського мулли. Жовтий шовк вільно спадає з манекена й сяє в холодному штучному світлі.

Унизу — етикетка. Білий шрифт на чорному тлі. Дати. Імперії. Протекторат. Заселення.

«Крим, Україна, на той час — росія».

Предмет не сперечається. Він — за склом вітрини. Як у рамці чужої граматики.

Я читаю текст і думаю: хто визначає, з якої дати починати відлік? Від 1475 року? 1783-го? 1944-го? Від 2014-го?

Предмети не говорять. За них говорять формулювання.

Річ не в тому, що ми про них скажемо. А в тому, якій версії історії дозволимо пролунати.

«Одного дня я хочу бачити тебе щасливим»: як пережити кризу середнього віку в Україні

Юрій Самусенко, Київ

Поза основним конкурсом Docudays UA 2026 показали повнометражну стрічку Марини Нікольчевої з поетичною назвою «Одного дня я хочу бачити тебе щасливим». Це док про розвиток взаємин та розпад (або новий збір) ідентичності пари режисерки та її партнера Максима Васяновича. Фільм викликав багато обговорень та неоднозначні відгуки через російську мову в кадрі. Втім, це не скасовує художніх якостей фільму, про що йтиметься далі.

У Максима Васяновича непрості взаємини зі світом. Він має старшого брата Валентина — лауреата «Золотого лева» на Венеційському кінофестивалі. Максим теж мріє про творчий розвиток, уже не один рік пробує себе в режисурі — щоправда, комерційної реклами, якою незадоволений. Понад 10 років тому в нього був короткий метр, достатньо успішний, — але сьогоднішні реалії вимагають інших підходів, і тому він працює, зокрема, і над політичною рекламою.

На початку фільму Максим купує стареньку автівку, і її ремонт забирає більшість його дозвілля — ніби реанімація автомобіля допоможе реанімувати власний творчий порив. Але ніщо так яскраво не свідчить про кризу середнього віку в чоловіків, як те, що вони проводять багато часу в гаражі. На щастя, поряд була партнерка Марина Нікольчева, яка багато знімала ремонт, а згодом — і повномасштабне вторгнення, що вривається в це кіно несподівано.

Упродовж не надто довгого хронометражу Максим усе ж таки ламає патерн поведінки невдахи й перетворюється на справжнього панка, який п'яним сідає за кермо та пісяє в раковину на кіностудії імені Олександра Довженка. З ним стається безліч сильних трансформацій, серед яких — смерть батька, мобілізація та, зрештою, розуміння, що можна починати життя заново й після со-рока. Для цього навіть не потрібно постійно колупатися під капотом автомобіля.

Нікольчева не намагається знімати Максима приховано. Навпаки, вона сама часто з'являється в кадрі, рефлексує,

закадровим голосом та в титрах, перетворення коханого чоловіка на сильнішу особистість. Часто боляче дивитися на те, як відбувається ця зміна, зокрема через неприємні риси характеру та російську мову в кадрі. На мові хочеться зупинитися детальніше.

Російську чуємо в побуті головних героїв, особливо до початку повномасштабного вторгнення. Але й після 24 лютого 2022 року вона не зникає з кадру. Ба більше, коли бачимо монітори головних героїв, можемо помітити пропозиції переглянути всіляких політичних псевдоекспертів. І від цього серце б'ється сильніше, але

сті, шорсткості й неприхованості гострих кутів, адже Максим у кадрі не завжди справляє враження приємної людини, яка опирається змінам. Але зміна відбувається, і кіно завершується на оптимістичній ноті, коли Максим приймає себе з усіма плюсами й мінусами.

Бажання Нікольчевої побачити Максима щасливим урешті-решт передається і глядачеві. Не обов'язково це бажання реалізується буквально, адже бути щасливим на постійній основі, напевно, означає бути дурним. Щастя — це щось ситуативне, що пробивається в кадрах поїздки на автомобілі, розмовах із батьком, коли

не в позитивному значенні, бо занадто близько глядач підходить до орбіти головних героїв. І занадто багато режисерка показує власний побут із Максимом.

Такий ризикований крок я радше розцінюю як позитивний, і на повторному перегляді цей фільм справді розкривається краще, адже Нікольчева проводить партнера через зміну, ніби постійно тримаючи його за руку й кажучи, що вона поруч. На Q&A одним із перших запитань було, чи не розійшлася пара після завершення виробництва фільму. Максим, тримаючи за руку Марину, віджартувався: мовляв, як бачите, усе ще разом. І навіть автомобіль — хоч і знову поламаний — та все ж може бути на ходу.

Через російську мову та страх бути мобілізованим (який поширює Марина) цей фільм точно не покажуть на якомусь телемарафоні, і, напевно, з тієї ж причини кіно не увійшло в основний конкурс Docudays UA. Втім, це пасує його контрверсійно-

вдається запустити двигун, або в усмішці, коли кішка раптово стрибає тобі на плече.

Можливо, найбільша заслуга «Одного дня я хочу бачити тебе щасливим» — у тому, що це кіно відмовляється давати глядачеві зручну мораль. Нікольчева не виправдовує Максима й не осуджує його. І ця відмова спрощувати робить фільм чесним і не відверто маніпулятивним (хоч у першій половині відчувається постановочність).

Хочеться вірити, що подібні стрічки з часом посядуть своє місце, навіть якщо сьогодні дивитися їх важко. І зрештою, ця незручність і є найбільшим компліментом, який можна зробити режисерці. Вона не намагається сподобатися, але через відвертість отримує частку підтримки глядача.

РЕЦЕНЗІЇ

Малознайома «плужанка» Варвара Чередниченко

Варвара Чередниченко. Сніги торішніх зим. — Київ: «Ще одну сторінку», 2025. — 384 с.

Серія вибраних творів від видавничої групи «Ще одну сторінку» з характерним вертикальним розташуванням назв та імен авторів/авторок на обкладинці — не вельми медійна, проте її сміливо можна назвати одним із найцікавіших сьогодні проєктів перевидань української літератури XIX і XX століть. Іноді — класики, а іноді таких текстів, які рідко публікуються і навіть дозволяють по-новому поглянути на канон тієї чи іншої епохи.

Наприклад, книжка «Сніги торішніх зим» Варвари Чередниченко (1896–1949), упорядкована Євгеном Плясецьким. Ця письменниця не надто відома навіть читачам, заангажованим у літературу 1920–1930-х років. Вона не була учасницею найпомітніших подій того часу, її твори рідко фігурують і в сьогоденні ініціативах із популяризації спадщини «Розстріляного відродження». Тому публікація «Снігів торішніх зим» — доволі ексклюзивна.

Варвара Чередниченко народилась у Києві, навчалась у Фребелівському жіночому педагогічному інституті. Писала

прозу, викладала, редагувала; тривалий час — у Полтаві. Уклала та спорядила передмовою книжку Архипа Тесленка. На початку 1920-х переїхала до Харкова, де працювала, зокрема, у Держвидаві України. Багато творила літературу для дітей, її ж і досліджувала. Наприкінці десятиліття одружилася з осетинським письменником Черменом Беджизати й поїхала до нього в Південну Осетію, де, поміж іншим, перекладала з осетинської мови. Саме в Осетії Чередниченко пережила початок Великого терору. Історія знає чимало випадків, коли українські

літератори й літераторки щасливо «пересиджували» більші чи менші епізоди сталінських репресій у віддалених від України локаціях СРСР. Зокрема й на Кавказі — у цього регіону була одна «чудодійна» властивість: тут народився Сталін. У Чередниченко вийшло трохи по-іншому. Південна Осетія стала місцем, де в 1937 році заарештували її чоловіка. Наступного року його розстріляли, а Варвара Чередниченко повернулася до України. Жила і працювала в Києві (під час Другої світової війни евакуювалася до Саратова).

У 1920-ті роки Чередниченко була учасницею літературної організації «Плуг». Це може викликати додатковий інтерес до її книжки. Адже в тогочасних літературних перипетіях і міжгрупових конфліктах, як вони трактуються сьогодні, «Плуг» переважно опиняється на маргінесі. Це була група, проти якої виступив харизматичний Микола Хвильовий. Це була «масовістська» організація, до якої входило багато початківців та авторів без особливого хисту. Найпопулярніші та найбільш новаторські письменники здебільшого належали до інших груп, від «Ваплите» до «Нової генерації». Тож маргіналізація «Плугу» зрозуміла, але вона неминуче призводить до незнання та стереотипів.

Не забуваймо також, що Чередниченко працювала в той час, коли в літературі Радянської України значно послабилися позиції жінок, зокрема порівняно з попередніми поколіннями та порівняно з еміграційними й західноукраїнськими письменницькими середовищами. Це, звісно, привід звернути більшу увагу на кожну тодішню авторку.

У «Снігах торішніх зим» — дванадцять зразків малої прози Варвари Чередниченко або уривків прози більшої. Подєкуди — більшої лише потенційно, як-от у випадку з фрагментом із недописаного роману.

Найоригінальнішими видаються тексти на зразок «За темами», де письменни-

ця шукає очуднення в кожному реченні й образі. Грайливі пасажі й «заломлення» реальності добре давалися Чередниченко, проте епоха, зрозуміло, не вельми сприяла розвитку саме такої частини її творчості:

«Січень 1927 року в Харкові взяли в оренду паризькі відьми: на сніг періщили дощем, на сонячну годину вихорним снігом: ранком тепло, надвечір зоо морозу.

Сифон Кришка в гумовім пальті кольору скинутої шкаралущі болотяної жаби і такому ж драному. На ногах колісь жовті (по весні, чарі, як одержав з ДВУ гонорара) «джиммі» цинічно перетягнуті бичовкою, аби не кляпали підшви. Ходив по редакціях:

— Ну що, мою вещичку читав?».

Другий помітний тип творів Чередниченко, який мусив би мати певний читацький успіх, — реалістична, методична проза-біографія. Наприклад, оповідання «Останній лист». Авторка зосереджується на останніх місяцях життя письменника-революціонера Архипа Тесленка (1882–1911). Нагадаю, вона досліджувала його життя і творчість, видала книжку Тесленкових творів. Добротність і психологізм таких текстів Чередниченко, втім, не скасовує того факту, що вони значно менш яскраві та вигадливі, а натомість перебувають під виразнішим впливом штампів літературних традицій.

І третім різновидом текстів «Снігів торішніх зим» я б назвав ті, де Варвара Чередниченко шукала поєднання чіткої реалістичної сюжетності з пом'якшено-грайливою технікою та з політичним дискурсом і навіть із пропагандою. Треба зазначити, що взаємодія з пропагандою саме в цій добірці творів Чередниченко порівняно делікатна, особливо як на двадцяті-тридцяті роки. Згадаю тут досить колоритне оповідання «Асіят Бабілон» з осетинського циклу. Воно зачіпає цікаву тему: появу на початку 1930-х ро-

ків у Південній Осетії цілої групи «Божих провидиць», нерідко колишніх радянських активісток. Або новелу «НОЖ», яка пародіює моду на експерименти з науковою організацією праці та життя в ранньому СРСР та перегукується з «Іваном Івановичем» Миколи Хвильового.

Книжка Варвари Чередниченко — переконливе свідчення, що й у 2020-х роках іще є що відкривати чи бодай перевідкривати в літературній епосі «Розстріляного відродження».

**Олег Коцарев,
м. Буча (Київська область)**

(Не) все, що ви хотіли знати про метамодернізм

Максим Нестелєєв. Метамодернізм. Між застарілою іронією і новою щирістю. — Київ: Темпора, 2026. — 312 с.

Важлива книжка для тих, хто цікавиться тенденціями розвитку сучасної культури. У видавництві «Темпора» з'явилася друком розвідка Максима Нестелєєва «Метамодернізм. Між застарілою іронією і новою щирістю». Одразу варто зазначити, що це не стільки академічне дослідження, скільки «огляд питання», цілком відкритий для читачів/-ок із вельми різними ступенями зануреності в сьогодинішні літературознавство, культурологію та філософію.

Метамодернізм я б назвав відповіддю на потребу — і практичну, і теоретичну — зрозуміти, куди рухається культура, мистецтво, література сьогодні, коли, як вважається, втратив свої позиції або й «закінчився» постмодернізм. Пошуки такої відповіді тривали давненько, ще десь так із 1990-х років. Пропонувалися різні назви й концепції. Від постпостмодернізму (поширенню цього терміну по-

сприяв навіть одіозний Дмитро Дроздовський) до альтермодерну. Усі чи майже всі вони й далі перебувають у силовому полі модернізму. Мабуть, найпереконливішою пропозицією, що відображала б актуальні зміни, станом на зараз став метамодернізм. Починаючи від майже випадкових уживань у ХХ столітті, поступово це слово стало надзвичайно популярним і зажило власним життям. Про його популярність, інклюзивну широту й дискусійність / неусталеність свідчить, наприклад, те, що в лекції Тетяни Гребенюк 2025 року в метамодерністичному контексті одночасно опинилися настільки не схожі між собою українські письменниці/-ки, як Софія Андрухович, Сергій Жадан, Олег Шинкаренко, Анна Грувер, Артем Чех, Таня Малярчук та Оксана Забужко.

Саме із цим, грубо кажучи, і «розбирається» Максим Нестелєєв. Якщо спростити й узагальнити, його книжка — розлогий і детальний реферат, що ознайомлює з різними трактуваннями концепції метамодернізму. Якраз те, чого потребує український гуманітарний інформаційний простір. Як визначають метамодернізм різні теоретики/-ні та практики/-ні. Як його критикують. Що пишуть

про співвідношення з постмодернізмом, модернізмом.

Основна частина книжки складається з тридцяти п'яти розділів — кожен із них присвячено одному досліднику, дослідниці або групі та їхній концепції. Поміж них, звісно, є огляди класичних текстів Тімотеуса Вермюлена й Робіна ван ден Аккера або Люка Тернера з його не менш класичним «Маніфестом метамодернізму». Але є тут і про багатьох інших. Скажімо, про Рауля Ешельмана, який критикує теорію метамодернізму за непослідовність, аморфність, надмірну прив'язку до романтизму. Про Гріга Дембера, що вибудовує розуміння метамодернізму на коливанні між полярностями модерну й постмодерну та «переплетиві» «грайливої іронії / експериментування з безсоромним захопленням тонкощами людського буття». Чи про Лене Рейчел Андерсен — у її розумінні метамодерн як культурний код приймає в себе («це видається еклектизмом, але Андерсен віддає перевагу слову інтеграція») елементи кодів «культури корінних народів», до модерну, модерну та постмодерну.

Попри всю мозаїчність підходів, які реферує Максим Нестелеєв, можна спробувати дуже приблизно констатувати деякі більш-менш загальні для них ознаки метамодернізму. Це осциляція / коливання між різними протилежностями, намагання їх чи то поєднати, чи врівноважити; нова щирість та постіронія (критично переосмислені, підважені); посилення ролі чутливості та зворушливості, дитинності; повернення до великих наративів чи принаймні натяків на них; зростання ентузіазму, оптимізму; інклюзивність; активне звертання як до мінімалізму, так і до епічності; відмова від монополії фрагментарності й деконструкції, рух до синтезу. А насправді, звісно, таких характеристик більше, та й у кожному маніфесті, дослідженні, статті вони розуміються з варіаціями.

Нестелеєв при цьому не лише констатує, а й коментує, часом іронічно й уїдливо, узагальнює, зіставляє ідеї цитованих ним людей. До речі, книжка ще

й оформлена не без (пост?)іронії. Так, на передньому клапані суперобкладинки міститься такий текст: «Зазвичай на передньому клапані пишуть корисну інформацію, пов'язану з виданням, на якому вона надрукована. Цей випадок теж не є винятком. Можливо, вас також зацікавить корисна інформація на задньому клапані». Що за інформація розташована на задньому клапані, спойлерити не буду.

А от чого мені бракувало, то це виразнішої уваги до літературної практики метамодернізму. Якщо про кіно часом заходить детальна мова (від серіалу «Кінь БоДжек» до творчості Веса Андерсона), то з літературою все, здається, значно скромніше і без цитат, рідко трапляється щось більше за переліки імен. Хоч зрозуміло й те, що інакше довелося б виразно скоригувати концепцію книжки та помітно збільшити обсяг.

Важливий момент — Максим Нестелеєв у своєму тексті спирається практично тільки на англomовні джерела. Немає сумніву: вони сьогодні становлять основну масу теоретичної думки про метамодернізм, але. Хоч є і ефектний виняток. Наприкінці книжки розташувалася коротесенький і, можливо, іронічніший за інші розділ, присвячений українському письменнику Олегові Шинкаренку, який не лише у своїй літературній творчості практикує метамодерністичні елементи, а й опублікував власний «Маніфест метамодернізму». Ще одним «апендиксом» книжки постає окрема ґрунтовна стаття про нову щирість і постіронію.

«Метамодернізм. Між застарілою іронією і новою щирістю» одним читачам і читачкам стане своєрідним посібником для власного уявлення про популярну гуманітаристичну тему, а іншим — перехрестям, з якого зручно заглибитись хоч у метамодерну теорію, хоч у практику. Думаю, не буде великим перебільшенням назвати книжку одним із ключових інтелектуальних українськомовних видань року.

**Олег Коцарев,
м. Буча, Київська область**

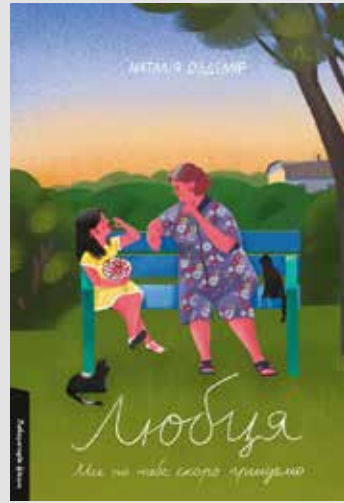
Галицькі наїдки, бабуся, онука й війна: яким є роман «Любця» Наталії Оздемір

Любця. Ми по тебе скоро приїдемо! / Наталія Оздемір. — Київ: Видавництво «Лабораторія», 2026. — 256 с.

Роман «Любця» може видатися чимось на кшталт нетфліксівських *cozy shows* у сучасній українській літературі, але з урахуванням українських реалій. Тобто, з одного боку, це дуже затишна, комфортна книжка про стосунки бабусі й онуки. З другого — вона позначена впливом російсько-української війни, адже сюжет розгортається з першими днями повномасштабного вторгнення. На презентації книжки в Києві авторка Наталія Оздемір згадувала, що навмисно не пом'якшувала та не прибирала воєнний контекст, адже разом із ним зникла б також певна життєва правда. Тому «Любця» — це добрий варіант читання, щоб віднайти промінь світла посеред темряви, але й не загубитися у фантастичних вигадках, втікаючи від тяжкої реальності.

Наталія Оздемір — письменниця та інженер-програмістка з понад двадцятирічним досвідом роботи в IT-компаніях України. Перш ніж написати роман, авторка створила кілька новел. «Любцю» читачі часто порівнюють із сучасними книжками, які вже здобули популярність, як-от історію про людей у геріатричному пансіонаті «Там, де заходить сонце» Олени Пшеничної. Тобто роман зайняв нішу легкої реалістичної літератури, яка дарує надію, а заразом знайшов і свого читача.

У центрі тексту — самотня жінка, сімдесятирічна Софія, яка мешкає з кицькою в тернопільській квартирі, та її далека онука — восьмирічна Любця, яку привозить зі щойно окупованого Херсона Софіїна донька. Доросла жінка, яка прожила довге життя і дуже рідко бачила онуку, побутово спілкувалася з малою через її

батьків і не мала з нею емоційного зв'язку, раптом опиняється 24/7 із дівчинкою, яка потребує не лише їжі та ігор, а й підтримки й теплового контакту з надійною дорослою людиною. Більше за те — схоже, що в Софії депресія, адже вона давно втратила смак до життя. Любця ж раптово застається без батьків поруч: вони залишаються на Херсонщині, бо тато одужує після травми, а матір не наважується покинути його самого в безпомічному стані. Отак ці двоє — старе й мале — мусять бути поруч і порозумітися. Любчині батьки не виходять на зв'язок з окупації, і, можливо, Любця та Софія — це єдині люди, які залишилися одна в одній.

Із цікавих елементів книжки — автентичні назви й барвисті описи страв галицької кухні. Взагалі їжа в романі є сюжетотворчою, бо саме через спільне споживання їжі персонажі налагоджують глибший зв'язок. Роману не бракує емоційності. Через окремі виразні деталі авторка вибудовує взаємодію між героями. Так, саме через готування смаколиків Софія транслює свою любов і завойовує серце онуки, а Любця радо приймає бабусину турботу й зі смаком з'їдає все, що та їй пропонує.

Письменниця створює низку інших персонажів, з якими взаємодіють бабуся

та онука. Вони уособлюють упізнавані типи: є тут росіянка Ася, яка досі балакає російською, але відчуває провину за війну; є гострослівний дід Микола, який за словом у кишеню не полізе; а є жінка-фурія баба Міля, за чіткими криками й довічним незадоволенням ховається драматична життєва історія. У нібито простій упізнаваній персонажі-характери, які не потребують проникливого погляду, Наталія Оздемір зашиває глибші шари й сенси. Так, характери перетворюються на персонажів, за яких уболіваємо і яким співчуваємо.

Окремої згадки вартує відсутність стигматизації старості в романі. Софія — передусім жінка, а бабуся — це майже нова соціальна роль для неї, яка визначає її лише в стосунку до Любці й не зумовлює Софіїну поведінку. Персонажка змінюється, бо віднаходить сенс у турботі й любові до онуки, а не тому, що стає бабусяю.

Наталія Колегіна, Нібе

«Дерево листів» між орнаментом і документом

Оксана Лебедівна. Дерево листів. — Київ: Смолоскип, 2026. — 96 с.

Нова книжка поезій Оксани Лебедівни «Дерево листів» з'явилась у «Смолоскипі» після перемоги авторки в літературному конкурсі цього видавництва. У випадку з «Деревом листів» знак премії справді можна назвати знаком якості — збірка вийшла цікавою, помітною та промовистою в реаліях сьогоденної української поезії.

Тексти книжки Лебедівни побудовано як такі собі монологи. Чи то від імені авторки / ліричної героїні, чи то від імені інших персонажок і персонажів. Що, власне, корелює з одним із розумінь значення назви «Дерево листів». Така вираз-

на концептуалізація одного формального прийому викликає цікавість, куди це заведе авторку. До цілісно-однотипних віршів із ризиком монотонності? Чи кудись інде?

Поетці вдалося зробити монолог основою цілковито відмінних один від одного текстів. Якщо узагальнити, тут є два головні типи віршів. У першому Оксана Лебедівна метафоризує оповідь, немовби «нарощує» її, образ і синтез тут важливіші за окреме слово і фразу.

*моє ім'я має два звуки воно спадає
немовби ось-ось обірветься
наче ехо пралісу і загусання смоли.
я мандрую вигорілою травною шляхом
побитим ямами та засипаним
шутером.
я стерла ноги й смакувала добрий полин
на пучках власних пальців.
ми обговорюємо теорію магнітних
хвиль і полів.*

*розмовляємо.
спільна дорога просто неба лікує від ран
змінюючи їхню форму:
рана-мавпочка рана-бобер рана-потреба.
мої жалі нові і старі розливаються
повінню.
на місці святині могло бути щось інше
наприклад серце.
я не знала б як до нього підійти
а якби наказали його обійняти
злякалася б заляпатись кров'ю.
навіщо мені моє серце.*

У другому ж, навпаки, поетка зосереджується на оповідній мовній формулі, мінімалістичній роботі з оздобленням сказаного, щоб максимально зберегти автентичні або умовно автентичні сенси й парадокси, а також лінгвістичні особливості.

*моя мама пам'ятала великого пса
і великі двері —
отакі-і!
це все що вона пам'ятала про україну.*

Або:

моя сестра поїхала на україну
і наказала нам
малювати як україна виглядає
вже по поверненню.
усі малювали що у книжках виділи:
село і «серце одпочине».
вона каже:
— знаєш в Україні є міста.
— right.
я то всьо знала бо моя мама говорила
про львів —
sounded like a city.
всі решта казали:
— на Україні хати глиняні.

Зрозуміло, що вистачає і віршів, де ці два методи поєднуються. Обидва спрацьовують на ефект ширості, відкритості. Відкритості як сповіді (що особливо відчутно в текстах про дитинство, про рідних) або відкритості як розповіді, свідчення, фіксування. Отож, Оксана Лебедівна (надто коли брати до уваги її попередню творчість, скажімо, «Книгу народжених») тут близька до показових для сьогодення літератури тенденцій документальної поезії, автофікшну.

Частина текстів із фіксаціями розповідей (можливо, найефектніша, найпарадоксальніша) — це результат перебування поетки в Нью-Йорку та розмов із людьми з української діаспори. Такі поезії супроводжуються фотоматеріалами.

Інші виразні доку-вірші є свідченнями про нинішню російсько-українську війну. Те, чого нині зі зрозумілих причин багато в нашій поезії. Але справедливо каже Василь Махно в ґрунтовній передмові до «Дерева листів»: вірші Лебедівни «не схожі на більшість написаного в українській поезії від 24 лютого 2022 року». Щоправда, якщо він тут робить наголос на тому, як авторка не «оповідає війну», а дає слово іншим, «підслухує» (те ж таки «доку-»), то я би підкреслив іще одне. Оксана Лебедівна не шикуює «увіршені» нею оповіді в урочисту патріотичну схе-

му (хоч і про послідовну критичність говорити теж не випадає).

армійщина в одній частині в іншій —
майже без неї.
— дозвольте звернутися.

поки офіцер не скаже «дозволяю» рота
не відкриваєш.

якщо відкрив швидше — махають.

в іншу частину приходжу:

— бажаю здоров'я!

— що ти кричиш!? добрий день.

подає руку.

з вінниці був чоловік повторював

молитви

не міг пояснити нашо їх знає.

я любив брати молитовник

відволіктися.

гортаю по колу поки голова

не закипить.

мої з мене сміються.

люди або вкрай байдужі до всього були

або страшно озлоблені на долю

в ситуації коли напали.

«Дерево листів» складається з трьох розділів: «Крона», «Стовбур», «Корені». Звісно, вони асоціюються зі світовим деревом — і цікаво, що «Дерево листів» росте у, сказати б, зворотному напрямку: від кро-

ни до коренів. Це вже створює простір для найрізноманітніших інтерпретацій. Оксана Лебедівна взагалі нерідко звертається до символів. Це можуть бути й найдавніші архетипи, і «народно-християнські» речі, й, приміром, наскрізний образ саду: десь ідеального, десь загадкового, десь зраненого. Світ «Дерева листів» промовляє як через орнаментальність, багатозначність, складність, так і через щирість (нову?), мінімалізм, простоту. Саме така різноспрямованість, гадаю, є одним із головних секретів шарму цих віршів.

*мамо виконай одніське моє бажання —
впади на хуру засипану сіном*

*закинь хвацько голову до синього неба
і послухай як пташки
перехоплюють у повітря історії
скручують ледь зриму пряжу
доплітають до них шовковистих ниток
із хмар.*

*ми з сестрою переглядаємось
змовницьки
перешіптуємось як вода перед повинню:
ми боїмося нашого тата.
пробач.*

**Олег Коцарев,
м. Буча (Київська область)**

MINISTERSTVO
KULTURY

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 3 (181), 2026, рік двадцять перший
Видано у Празі; подано до друку 20 серпня 2026 року; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту),
Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланин; Київ – Юлія Озен;
Коректор: Надія Іздрик;
Верстка: Ондра Гулеш; дистриб'ютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову. Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

Т/с: 293-60-68

Олейсандр Леонидович

1961
1924

~~М.Т. Олейсандр~~

39

ТЕТРАДЬ

М.Т. Олейсандр Леонидович
Книг 247

учени _____ класса _____
школы _____

ЖКШ

продолжающих
самостоятельную работу